

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Інститут філології, перекладу та журналістики
Кафедра української мови та методики її навчання

Середня освіта (Українська мова і література)
014.01 Середня освіта (Українська мова і література)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістра

СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ РУХУ
В КІНОПОВІСТІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА
«ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»

студентки **Кот Ірини Володимирівни**

Науковий керівник – Н. М. Пасік,
канд. філол. наук, доцент кафедри української мови
та методики її навчання

Рецензент – Н. І. Бойко, доктор філол. наук,
професор кафедри української мови
та методики її навчання

Рецензент – Н. О. Бондар, канд. філол. наук,
доцент кафедри слов'янської філології,
компаративістики та перекладу

Допущено до захисту

Завідувач кафедри _____
доктор філол. наук, професор Н. І. Бойко

АНОТАЦІЯ

Магістерське дослідження присвячене аналізу семантичного поля руху в автобіографічній кіноповісті «Зачарована Десна» О. Довженка. Схарактеризовано структурну організацію поля з урахуванням ступеня вияву інтеграційних, диференційних та латентних сем переміщення в лексичних значеннях слів. Проаналізовано лексико-семантичні групи дієслів поступального, коливального та обертового руху за ознаками «характер руху», «спосіб руху», «середовище руху», «інтенсивність руху», «зміна місцезнаходження в просторі» та «спрямованість руху». Простежено функційний взаємозв'язок різнорівневих засобів мови у формуванні семантичного поля руху: з'ясовано змістове й стилістичне навантаження прислівників у конкретизації локальної спрямованості, ознак та інтенсивності руху; визначено роль асоціативно-дериваційних відношень в актуалізації семантики переміщення в іменниках. Досліджено вплив синтаксичних моделей неповних еліптичних речень та речень з ампліфікованими однорідними членами на динамізацію ритму, а отже, і на розгортання функційно-семантичного поля руху в граматичній площині. Завдяки взаємодії різнорівневих мовних засобів у семантичному полі руху письменник досягає динаміки, показової для сплаву мистецтва слова й кіно.

Ключові слова: семантичне поле руху, лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, сема, дієслова поступального, коливального, обертового руху, однорідні члени речення, неповні еліптичні речення, динамічні метафори.

ANNOTATION

The master's research is devoted to the analysis of the semantic field of movement in O. Dovzhenko's autobiographical film story "The Enchanted Gum". The structural organization of the field is characterized taking into account the degree of manifestation of integration, differential and latent semes of movement in the lexical meanings of words. The lexical-semantic groups of verbs of translational, oscillatory and rotational motion are analyzed on the grounds of "nature of movement", "mode of movement", "environment of movement", "intensity of movement", "change of location in space" and "direction of movement". The functional interrelation of different-level means of speech in the formation of the semantic field of movement is traced: the semantic and stylistic load of adverbs in concretization of local orientation, signs and intensity of movement is clarified; the role of associative-derivational relations in the actualization of the semantics of movement in nouns is determined. The influence of syntactic models of incomplete elliptical sentences and sentences with amplified homogeneous members on the dynamization of rhythm and, consequently, on the development of the functional-semantic field of motion in the grammatical plane is investigated. Due to the interaction of different levels of language in the semantic field of movement, the writer achieves a dynamic that is indicative of the fusion of the art of words and cinema.

Key words: semantic field of motion, lexical-semantic field, lexical-semantic group, sema, verbs of translational, oscillatory, rotational motion, homogeneous members of a sentence, incomplete elliptical sentences, dynamic metaphors.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ	
СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ РУХУ	9
1.1. Поняття семантичного поля	9
1.2. Структура семантичного поля руху	19
РОЗДІЛ 2. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ДІЄСЛІВ РУХУ	
В КІНОПОВІСТІ О. ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»	28
2.1. Дієслова поступального руху	28
2.2. Дієслова коливального руху	38
2.3. Дієслова обертального руху	41
РОЗДІЛ 3. ВЗАЄМОДІЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ	
У РЕАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИКИ РУХУ В КІНОПОВІСТІ	
О. ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»	44
3.1. Потенціал засобів лексико-семантичного рівня	44
3.2. Виразальні можливості засобів синтаксичного рівня	57
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	74

ВСТУП

До актуальних мовознавчих проблем належить дослідження лексико-семантичної парадигми української мови, що передбачає вивчення семантичної структури лексем, їх системної організації, пошук та виявлення основних тенденцій і шляхів розвитку словникового складу мови, з'ясування причин та механізмів зміни значень тощо. У контекстуальному оточенні лексика здатна якнайповніше реалізувати свій виражальний потенціал, тому що в комунікативній ситуації актуалізуються як парадигматичні, так і синтагматичні та асоціативно-дериваційні зв'язки, що сприяє розвитку в словах конотативних значень.

Однією з форм існування матерії є рух, для позначення виявів якого існує велика кількість мовних засобів. Під рухом прийнято розуміти не тільки пересування, зміну місця, а навіть будь-яку зміну в явищі або предметі. Рух, як стверджують філософи, охоплює всі процеси, які відбуваються у всесвіті, починаючи від простого переміщення тіл і закінчуючи мисленням [54, с. 23]. У своїй роботі ми обмежимося мовними засобами, які позначають рух як динамічний процес переміщення. Найбільш важливими з погляду функційності є, звичайно ж, дієслова руху. Це номінативні одиниці, які входять до найбільш розвиненої в українській мові лексико-семантичної групи слів, що привертає увагу своєю продуктивністю у функціональному плані та розмаїтістю наповнення.

Над лексико-семантичними полями дієслів української мови працювали такі відомі вітчизняні лінгвісти: Т. Возний, В. Войцехівська, В. Ільїн, І. Ковалик, І. Керницький, А. Колодяжний, Н. Лахно, О. Леута, О. Митрофанова, Т. Орлова, Л. Паламарчук, Л. Полюга, В. Русанівський, А. Середницька, Т. Сидоренко, С. Соколова, М. Степаненко, Т. Усатенко, І. Чередниченко, Л. Юрчук, А. Ярова та багатьох інших. У працях цих науковців висвітлені лексико-семантичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні, стилістичні особливості названої мікропарадигми. Однак у

зв'язку з функціонуванням дієслів руху в різних комунікативних ситуаціях, зокрема в контексті художніх творів, у словах розвиваються нові виражальні можливості, простежуються нові семантичні й семантико-синтаксичні зв'язки, з'являються «сміслові прирошення» [8, с. 14; 30, с. 43], тому тема залишається **актуальною**.

Для дослідження семантичного поля руху ми обрали автобіографічну повість відомого українського кінорежисера, сценариста, письменника Олександра Довженка, у якій дієслова із семантикою переміщення виявляють кількісне та якісне розмаїття, динамізують оповідь, але системно ще не потрапляли в поле зору дослідників. Також у кіноповісті наявні й інші частини мови, зокрема віддієслівні іменники, прислівники, які у своїх значеннях містять ознаки руху, переміщення, що дає змогу створити динамічну, живу картину твору.

Тож **актуальність** магістерської роботи зумовлена відсутністю праць, присвячених аналізу семантичного поля руху в «Зачарованій Десні» О. Довженка, а також потребою вивчення функційного потенціалу різнорівневих мовних засобів у формуванні семантичного поля руху в українській мові загалом і художньому мовленні зокрема.

Мета дослідження – проаналізувати в лексико-семантичному та функційно-стилістичному аспектах різнорівневі мовні засоби й прийоми організації семантичного поля руху в кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна».

Досягнення мети пов'язане з виконанням таких **завдань**:

- опрацювати теоретичний матеріал із теми дослідження;
- схарактеризувати будову лексико-семантичного поля руху в мові;
- виявити в тексті аналізованої кіноповісті дієслівні, іменникові, прислівникові лексеми, що пов'язані зі значенням руху, і систематизувати їх за семантичними ознаками;
- проаналізувати основні лексико-семантичні групи дієслів руху в мовленні «Зачарованої Десни» О. Довженка;

- схарактеризувати залежність семантичних характеристик руху від актуалізованих у кіноповіді синтаксичних структур;
- з'ясувати виражальні можливості засобів лексико-семантичного й синтаксичного рівнів у формуванні динамічних словесно-художніх образів;
- визначити роль компонентів семантичного поля руху в «Зачарованій Десні» О. Довженка у створенні динамічної, мінливої картини світу.

Об'єктом дослідження стали лексичні й синтаксичні засоби, пов'язані з розгортанням семантичного поля руху, зафіксовані в тексті кіноповіді О. Довженка «Зачарована Десна».

Предмет дослідження – семасіологічні та функційно-прагматичні особливості лексичних і синтаксичних засобів, спрямованих на експлікацію семантичного поля руху в тексті кіноповіді О. Довженка «Зачарована Десна».

Матеріалом дослідження стали фіксації дієслів, іменників, прислівників, які пов'язані зі значенням руху, переміщення, вилучені з кіноповіді О. Довженка «Зачарована Десна», а також синтаксичні конструкції, які сприяють динамізації зображених картин.

Під час виконання магістерської роботи застосовано такі **методи дослідження**: спостереження, збору та систематизації фактичного матеріалу, ідентифікаційний, зіставний, семантичних складників, дистрибутивний, описовий, інтерпретації мовних фактів, моделювання, аналізу, синтезу, узагальнення тощо.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українській лінгвістиці зроблено спробу аналізу семантичного поля руху на матеріалі кіноповіді О. Довженка «Зачарована Десна»; комплексно проаналізовані семасіологічні й функційно-стилістичні особливості лексичних і синтаксичних засобів, спрямованих на розгортання семантичного поля руху; визначено роль компонентів цього поля у формуванні динамічної, мінливої авторської картини світу.

Теоретичне значення магістерської роботи виявляється в тому, що дослідження польової організації різнорівневих мовних засобів, їх контекстуальних семантичних особливостей і виражальних можливостей поглиблює теорію описової стилістики та доповнює інформацію про специфіку мовомислення й текстотворення О. Довженка. Розгляд засобів, які репрезентують поле руху в «Зачарованій Десні», сприяє кращому розумінню сутності номінативних процесів у мові.

Практична цінність дослідження полягає в можливості використати фактичний матеріал, узагальнення та висновки в шкільній практиці навчання української мови під час опрацювання тем «Лексичне значення слова», «Пряме й переносне значення слова», «Дієслово»; у науково-дослідницькій роботі учнів; у вищій школі під час викладання курсів «Стилістика української мови», «Лінгвістичний аналіз тексту», «Сучасна українська літературна мова» (розділи «Лексикологія», «Морфологія» та «Синтаксис»); а також на уроках української літератури під час вивчення особливостей творчої манери О. Довженка, зокрема його автобіографічної кіноповісті «Зачарована Десна».

Магістерська робота пройшла **апробацію** на таких наукових зібраннях: Перші Данилівські читання (Ніжин, 22 листопада 2018 р.); Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція студентів, аспірантів і молодих учених «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (Глухів, 20–21 лютого 2019 р.); Всеукраїнська студентська наукова конференція до ювілею Павла Тичини (Київ, квітень 2019 р.); Арватівські читання–2019 (Ніжин, 10 квітня 2019 р.); Всеукраїнська студентська науково-практична інтернет-конференція «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (Глухів, березень 2020 р.); Всеукраїнська студентська науково-практична інтернет-конференція «Арватівські читання–2020» (Ніжин, 15 квітня 2020 р.); Міжнародна науково-практична онлайн-конференція «Забезпечення якості професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах упровадження ідей Нової української школи» (Прилуки, 6–

7 травня 2020 р.); звітна науково-практична конференція молодих науковців «Молодь у науці–2020» (Ніжин, квітень 2020 р.); Всеукраїнські Грищенківські читання–2020 (Ніжин, 2 жовтня 2020 р.).

За матеріалами дослідження **опубліковано** дві статті й двоє тез:

- Кот І. В. Дієслова обертального руху в кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна». *Перші Данилівські читання* : зб. тез доповідей Всеукраїнської студ. наук.-практ. конф., 22 листопада 2018 року / упоряд. Ю. І. Бондаренко, Н. М. Голуб, А. І. Бондаренко, С. В. Цінько. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. С. 226–228. URL: <http://www.ndu.edu.ua/storage/2018/danylivsky.pdf>;

- Кот І. В. Дієслова із семантикою самостійного руху твердою поверхнею в кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна». *Вісник студентського наукового товариства* : зб. наук. праць студентів, магістрантів і аспірантів / за заг. ред. О. В. Мельничука. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 19. 158–162. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/styd_visnuk/visnuk_stud_tov_18_2018.pdf;

- Кот І. В. Прислівникові поширювачі дієслів руху в кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна». *Вісник студентського наукового товариства* : зб. наук. праць студентів, магістрантів і аспірантів / за заг. ред. О. В. Мельничука. Ніжин, 2020. Вип. 23. С. 76–79. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/styd_visnuk/visnuk_stud_tov_23_2020.pdf;

- Кот І. В. Дієслова коливального руху в кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна». *Арватівські читання–2020* : зб. тез доповідей Всеукраїнської студентської науково-практичної інтернет-конференції, 15 квітня 2020 року / упор. А. І. Бондаренко, Н. М. Голуб, Н. М. Пасік. Ніжин : Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2020. С. 71–74.

Структурно магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури (70 позицій).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ РУХУ

1.1. Поняття семантичного поля

Різномасштабні дослідження мовних одиниць сприяють глибокому осмисленню сутності мови як універсального засобу вираження думок, почуттів, оцінок, відображення національної специфіки та індивідуального світобачення людини. Різномасштабні засоби мови найбільш повно реалізують свої можливості тільки в системних взаємозв'язках, смислових і граматичних взаємовідношеннях між елементами цілого. Динамічні об'єднання мовних одиниць зі спільним значенням утворюють семантичні поля.

Сукупність мовних засобів, переважно лексичних, на основі поняттєвої, значеннєвої та функційної спільності формує різні комплекси – поняттєві, парадигматичні, синтагматичні, асоціативні, функційно-семантичні поля [47, с. 8]. Аналіз теоретичних джерел, у яких висвітлені питання польової організації лексико-семантичної системи мови, показав неоднотайність у використанні термінів *семантичне поле*, *лексико-семантичне поле*, *лексико-семантична група*, *тематична група*, *лексико-граматичне поле*, *функційно-семантичне поле*. Це свідчить про потребу уточнення поняття лексичної парадигматики [44, с. 118]. Попри відмінності щодо поглядів на польову організацію мови, у лінгвістиці склалося загальне уявлення про поле як організовану сукупність мовних засобів, пов'язаних поняттєвою спільністю.

Серед сучасних мовознавців заслуговують на увагу праці О. Бондарка, Ю. Караулова, А. Кузнецова, Г. Уфимцевої, Г. Щура, Л. Васильєва, Л. Новікова, З. Попової, Ю. Апресяна, Ф. Жилка, Л. Лисиченко, О. Селіванової, В. Виноградова, В. Русанівського, Ж. Соколовського та інших лінгвістів. Проте й досі немає єдиного підходу до розуміння

семантичного поля.

За О. Ахмановою, поле – це «сукупність змістових одиниць (понять, слів), що охоплюють певну галузь досвіду людини» [3, с. 334]. Поняттєвому полю в мисленні відповідає семантичне поле в мові. Це багатозначний термін. Під семантичним полем прийнято розуміти, по-перше, частину об'єктивного світу, яка через досвід людини співвідноситься в мові з якоюсь автономною лексичною мікросистемою. По-друге, це сукупність слів або ж конструкцій, які утворюють тематичний ряд і в сукупності покривають якусь значеннєву сферу [3, с. 334].

На думку Ф. Жилка, семантичне поле є складною системно-структурною одиницею, що поєднує слова лише за спільними значеннєвими семами [20, с. 25]. О. Селіванова також наголошує на тому, що модель семантичного поля «передбачає виділення сукупності слів, об'єднаних спільною семантичною ознакою» [59, с. 111].

Компонентами одного поля можуть бути як одиниці одного рівня, так і комплекси різнорівневих засобів мови, адже важлива передусім схожість виконуваних семантичних функцій [47, с. 8]. Деякі науковці досліджують навіть міжрівневі семантичні, морфосемантичні, синтагматичні, асоціативні, граматичні поля, що позначені спільністю таких параметрів: відбивають об'єктивну дійсність, мають однакове поняттєве співвіднесення, системний характер зв'язку елементів, а також відносну автономність самого поля чи його елементів [44, с. 119].

Лінгвісти обґрунтовують виділення функційно-семантичних полів, які об'єднують різнорівневі засоби на основі функційного спрямування. Така концепція О. Бондарка зорієнтована на психосоціальну діяльність людини, систематизацію людською свідомістю «внутрішнього лексикону носіїв мови й відповідно мовних явищ, що виявляються в комунікативному акті» [59, с. 438]. Під функційно-семантичним полем О. Селіванова розуміє «організовану за ядерно-периферійним принципом сукупність різнорівневих мовних одиниць і явищ мовлення, об'єднаних спільністю концептуального

змісту (функції) як бази функціонально-семантичної категорії» [Там само, с. 451].

У мовознавстві відомий досвід виділення в межах тексту топіків, тобто семантичних полів, до складу яких входить ряд одиниць, «пов'язаних семантичною еквівалентністю», спільною предметною віднесеністю [Там само, с. 503]. Подібні об'єднання І. Арнольд називає лексико-семантичною, або ж тематичною сіткою тексту [2, с. 7]. У текстових тематичних полях співвідносні за змістом одиниці, семи, конструкції, конотації підтримують міжрівневі відношення й спрямовані на передання певної художньої інформації твору [59, с. 503]. Спосіб організації текстових тематичних полів залежить від характеру самого тексту й авторського задуму. Інтеграція не слів, а окремих словозначень сприяє тому, що до тематичного поля входять одиниці різної частиномовної належності, і навіть цілі конструкції [50, с. 63].

На думку З. Попової та Й. Стерніна, модель польової організації відображає ієрархічні системні зв'язки, взаємодію та взаємопереходи одиниць – компонентів мікросистем, перебудову в семантичній структурі слів під впливом мовних і позамовних чинників [53, с. 7]. Тому одна мовна одиниця може бути компонентом різних семантичних полів, напр., дієслово *шпарити* з прямим значенням дії «обливати окропом, обпарювати» [61, т. 11, с. 516] в комунікативно спрямованому контексті може переходити в ЛСП руху, з розмовним відтінком позначаючи процес швидкого переміщення (*Хлопці шпарили по вулиці на велосипедах*); слова *п'ята*, *нога* входять до центру ЛСП «частини людського тіла», а також до периферії ЛСП руху та переміщення, якщо ці одиниці є компонентами фразеологізмів *кивати п'ятами* «швидко тікати» [61, т. 4, с. 146]; *давати волю ногам* «швидко бігти, пускатися навікача» [61, т. 1, с. 735].

Загалом контекст стимулює мовомисленнєві процеси, динаміку в семантичній структурі слів. З цього приводу А. Бондаренко слушно зауважує, що семантика слів невичерпна, адже «нові їх грані виявляються в різних текстових сегментах, цілісному тексті, ідіостилі» [8, с. 14]. У

художньо організованому мовленні слова «всотують» у себе внутрішній потенціал багатьох текстових елементів», віддзеркалюючи зміст усього твору [Там само].

За обсягом і принципом організації розглядають різні угруповання: макрополя та підпорядковані їм мікрополя, лексико-семантичні групи, синонімічні ряди тощо. Наприклад, наповнення семантичного макрополя «сприйняття» становлять п'ять мікрополів: зорове, слухове, смакове, запахове й тактильне.

В основу виділення одиниць – компонентів одного поля покладено принцип семантичної ідентифікації: до уваги беруть зовнішню та внутрішню семантичну, іноді й формальну спільність, наявність інтеграційної семи. Сема – це найменший неподільний значеннєвий елемент у семантичній структурі слова, який можна виділити на основі зіставлення значень співвідносних слів [7, с. 214]. Такі семи зумовлюють своєрідність лексичних значень, єдність і протиставлення їх у межах однієї парадигми. Виділення семантичних складників у слові можливе з використанням методу компонентного аналізу, який дає змогу «представити значення як систему найменших неподільних елементів змісту» [44, с. 117]

Лексико-семантична система базується на парадигматичних та синтагматичних відношеннях [29, с. 211]. Парадигматичні відношення простежуємо між словами на основі подібності або протиставлення їхніх значень, відношення вибору або асоціації. Вони відображають змістові зв'язки, які існують між явищами дійсності. Зокрема, це можуть бути такі зв'язки, як синонімія (за подібністю значень), омонімія (за тотожністю фонемної форми), антонімія (за протиставленням значень), гіперо-гіпонімія (за смисловим включенням значень), відношення супідрядності (сурядні відношення) і партитивності (відношення цілого до його частин). Синтагматичні відношення – це відношення між лексичними одиницями, які розташовані лінійно й послідовно, одна за одною. Сполучуваність слів у

такому синтагматичному ряду дуже впливає на семантику поєднаних слів, часто веде до зміни їхніх значень, розвитку нових значень.

Структурно в семантичному полі виділяють мікрополя, лексико-семантичні або тематичні групи, синонімічні ряди тощо. Найбільшими парадигматичними об'єднаннями на рівні лексико-семантичної системи є лексико-семантичні поля (далі – ЛСП).

Зокрема, Ю. Караулов вважає, що ЛСП – це група слів однієї частини мови, що мають тісний смисловий зв'язок [24, с. 57]. Одностайна з ним О. Селіванова, яка трактує значення ЛСП як парадигмального об'єднання певної частини мови за спільністю інтегрального значеннєвого компонента. На думку дослідниці, ЛСП має свій центр, який утворює систему найбільш уживаних слів з яскравим інтегральним компонентом. О. Селіванова наголошує, що ЛСП має також периферію, яка містить слова менш частотні за вживанням, стилістично забарвленні [59, с. 282].

Д. Розенталь і М. Теленкова розглядають ЛСП у двох тлумаченнях: 1) сукупність явищ або частина дійсності, які мають у мові відповідник у вигляді тематично об'єднаної сукупності лексичних одиниць; 2) сукупність слів і висловів, які утворюють тематичний ряд і покривають певну частину значень [53].

На думку В. Ярцевої, ЛСП – це сукупність мовних одиниць, об'єднаних за змістом (іноді навіть спільністю формальних показників), які відображають поняттєве, предметне значення чи функційний збіг позначених явищ [69, с. 380]. Відсутність обмеження належністю членів ЛСП до однієї частини мови розширює його рамки та робить можливим детальніше членування за семантичним і граматичним принципами.

О. Бондар, Ю. Карпенко й М. Микитин-Дружинець визначають це поняття як відносно автономну сукупність лексем, об'єднаних спільною гіперсемою [7, с. 220–221], без конкретної вказівки на лексико-граматичні характеристики компонентів поля.

За Л. Лисиченко, ЛСП є «великим угруповання лексико-семантичних варіантів, які належать до різних частин мови» [38, с. 142].

Подібне визначення пропонують автори підручника сучасної української літературної мови А. Мойсієнко, О. Бас-Кононенко й В. Бондаренко, пояснюючи, що ЛСП – це сукупність великої кількості слів однієї чи кількох частин мови, які об'єднуються спільним поняттям та значенням [63, с. 21]. Провідним принципом такого об'єднання слів є словесні асоціації, які відображають зв'язки між предметами навколишнього світу. Така система слів має щонайменше одну спільну семантичну ознаку, спільну сему, яку прийнято називати інтегральною ознакою [32, с. 75]. На думку А. Кузнєцова, особливості вираження інтегральної ознаки виявляються в можливості об'єднувати однорідні лексичні одиниці; створювати певну орієнтацію лексико-семантичного поля, яке базується на ній; мати обмежену семантику, щоб лексико-семантичне поле, ядром якого вона стане, мало доступну для розгляду кількість одиниць [Там само, с. 78].

М. Кочерган дає узагальнену інформацію про ЛСП. Учений зазначає, що вони є найбільшими парадигматичними об'єднаннями, які характеризуються зв'язком слів на основі спільності або протилежності значень, об'єднаних спільністю змісту. Ці значення відображають поняттєву, предметну чи функційну подібність позначуваних явищ [29, с. 265].

Варто зауважити, що М. Кочерган указує також на системність лексики. Відповідно, мовознавець називає кілька чинників, які визначають та окреслюють таку властивість. Серед них провідними є: 1) здатність одних лексичних одиниць бути вивідними по відношенню до інших, значення одного слова можна пояснити значенням іншого слова, але тієї ж мови; 2) можливість описувати всі лексичні одиниці за допомогою обмеженого числа елементів, тобто за допомогою семантично найважливіших слів; 3) системність та упорядкування зафіксованого в лексиці об'єктивного світу [65, с. 318].

Учений наголошує: оскільки одиниці лексико-семантичної системи

тісно взаємопов'язані між собою, то це дає змогу говорити про те, що між ними існують певні відношення. Таких відношень існує чотири типи: 1) внутрішньослівні; 2) парадигматичні; 3) синтагматичні; 4) асоціативно-дериваційні [Там само]. Перший тип відношень характерний для багатозначних слів і характеризується такими можливостями. Полісемічне слово утворює певну структуру, елементи якої по-різному залежать один від одного та вступають у різнозначеннєві зв'язки. Другий тип відношень можливий між словами та групами слів на основі спільності або ж протилежності їхніх значень. Лексико-семантичні поля є найбільшими парадигматичними утвореннями. Синтагматичні відношення утворюються шляхом лінійних, контекстних зв'язків частин слова, які розкриваються під час реалізації значень слів у певних лексичних сполученнях. Асоціативно-дериваційні відношення вибудовуються по лінії словотворення, смислових асоціацій і фонетичних зближень. Оскільки слово має форму і зміст, така структура зумовлює появу двосторонніх асоціативних зв'язків, які можна поділити на два типи: з формально близькими словами й зі словами, близькими за значенням [57, с. 306.]. Такий тип відношень в лексичній системі поглиблює, розширює та доповнює парадигматичні й синтагматичні відношення [10].

ЛСП не може бути будь-яка сукупність мовних засобів, адже воно характеризується рядом ознак. До показових рис ЛСП І. Кобозєва зараховує наявність значеннєвих відношень між компонентами поля; їх системний характер; їх взаємну залежність і взаємну обумовленість; відносну автономність лексичного поля; безперервність їх позначення в змістовому просторі; взаємозв'язок полів [26, с. 232]. Цей ряд доповнюють інші вчені, додаючи такі ознаки: 1) кожна лексема ЛСП може бути зрозуміла лише в поєднанні з іншими словами цієї парадигми; 2) структурні елементи ЛСП пов'язані між собою і демонструють всі реалії дійсності, співвідносні з домінантним поняттям; 3) єдність ЛСП у повному обсязі відтворює поняттєву картину конкретної мовної спільноти; 4) членування лексико-

семантичної системи на поля, їх обсяг і межі з часом змінюються, що доводить історичний характер польової організації слів [7, с. 220–221].

Оскільки ЛСП є складною системою, то варто говорити про те, що воно характеризується чітко визначеною будовою. Щодо його структурної організації існує багато різних поглядів. Зокрема, М. Кочерган вважає, що основними елементами ЛСП можна назвати ядро та периферію. Під поняттям «ядро» науковець розуміє найбільш суттєві слова, які перебувають у тісному зв'язку щодо семантики, і через те можуть утворювати групи синонімів, антонімів та родо-видові групи. Периферією М Кочерган називає групу слів, які є менш функційно важливими. Крім вказаних ключових компонентів ЛСП, мовознавець називає структурними частинами ЛСГ, усередині яких існують лексико-семантичні категорії, представлені синонімами, антонімами, коверсивами та гіпонімами [30, с. 267].

О. Селіванова зазначає, що в структурному плані ЛСП має свій центр із набором найбільш уживаних слів із яскравим інтегральним компонентом та периферію зі словами, менш частотними за вживанням і стилістично забарвленими [57, с. 282]. О. Бондар, Ю. Карпенко та М. Микитин-Дружинець складовими лексико-семантичного поля теж вважають центр (ядро) та периферію. На їх думку, перша складова виражається словами, позначеними високим ступенем уживаності, тобто такими семемами, які є носіями доміантних сем. До периферії ж належать слова з низьким ступенем уживаності та стилістичними відтінками [7, с. 220–221].

Дещо складнішу структуру ЛСП запропонувала А. Уфімцева [66, с. 205], виділивши в ньому такі складові:

1. Ядро, яке виражене доміантним компонентом, найбільш спеціалізованим на вираженні значення, навколо якого утворюється поле. Дослідниця вказує на певні особливості ядра як ключового компонента в структурі ЛСП. На її думку, такими є безознаковість, нейтральність та висока частотність уживання. Разом із тим, А. Уфімцева теж доходить висновку, що

ядро може замінювати будь-який із елементів семантичної парадигми, оскільки представляє всю значеннєву систему.

2. Центр поля представлений словами з обов'язковим інтегральним компонентом значення, спільним із ядром і між собою, а також диференційними компонентами, що передають відтінки значень. На думку О. Бондарка, центр поля є тією сферою, одиниці якої найповніше розгортають зміст [59, с. 452.]

3. Периферія поля, виражена віддаленими від ядра словами, які мають меншу частотність вживання, їхні семи спрямовані на деталізацію та конкретизацію інтеграційного значення поля. Оскільки одиниці периферії частіше багатозначні, через це семантичні поля можуть вступати в тісні взаємозв'язки з іншими, забезпечуючи цим лексико-семантичну цілісність мовної системи [9, с. 49; 42, с. 205].

Для семантичного поля показово те, що між його ядром, центром і периферією дуже важко встановити чітку межу.

Подібно до А. Уфимцевої, В. Звегінцев у структурі семантичного поля також виділяє ядро, цент і периферію й аналогічно характеризує їх. При цьому він додає, що ядро поля завжди виступає провідним компонентом і виражається родовою семою, яка об'єднує навколо себе інші семантичні компоненти, тим самим і створюючи лексико-семантичне поле. Мовознавець вважає, що інтеграційна сема забезпечує семантичну цілісність поля [22, с. 169]. Він також зауважує, що якщо центри поля будуть виражені різними частинами мови й ЛСП будуть групуватися навколо різних лексем, то в такому випадку можна говорити про поліцентричність поля [Там само, с. 169].

Аналізуючи структуру семантичного поля, Е. Кузнєцова запропонувала критерії виокремлення його ядра та периферії. За першим із них, до ядра можуть належати тільки ті слова, які за своєю морфологічною будовою є простими. Другий критерій передбачає, що ядерні лексеми повинні мати ширшу, ніж інші одиниці, сполучуваність. Третій критерій дозволяє

аналізувати ядерні лексеми з погляду їх психологічної значущості. Четвертий критерій окреслює парадигму слів-запозичень, які мають належність лише до периферії, а не до центру. Відповідно до п'ятого критерію, семантика ядерних слів є, як правило, ширшою, ніж семантика лексем, які належать до периферії [33, с. 77].

Компоненти структури семантичного поля називають й іншими термінами: ядро, ближня та дальня периферія. Так, З. Попова одиниці, що входять до складу ядра, характеризує як високочастотні, стилістично не забарвлені та функційно нейтральні. До ближньої периферії належать менш частотні, але більш однозначні, конкретні за значенням одиниці, які, як правило, семантично майже не залежать від контексту. Дальня периферія характеризується ще нижчим рівнем частотності, яскравою семантикою, функційною семантичною залежністю від контексту, належністю до інших лексико-семантичних полів [53, с. 162].

Такі характеристики можуть мати не тільки слова – компоненти поля, а й морфеми, фразеологізми, окремі конструкції, лексичне й граматичне значення тощо. На цьому наголошує О. Антіпов, зауважуючи, що лексико-семантичне поле має особливість характеризуватися наявністю в своєму складі так званих семантичних множників, тобто таких сем, які на мовному рівні є одиницями різних мовних знаків [1, с. 39].

Ієрархічна організація ЛСП передбачає поділ його на лексико-семантичні групи (далі – ЛСГ), тобто семантичні парадигми тісно пов'язаних між собою за лексичним значенням слів [38, с. 125], які далі членуються на ще тісніші семантичні об'єднання – синонімічні ряди.

На думку М. Крупи, у художньому тексті функціонує тематичне поле, яке слід розглядати як систему семантико-граматичних засобів мови, яка охоплює певну сукупність представлених у творі значень, пов'язаних одним домінантним поняттям. Тематичне поле складається з тематичних ланцюжків [31, с. 212]. Тобто в науці простежуємо неоднотайність у вживанні термінології.

Отже, для мови показова польова організація лексико-семантичної системи. Залежно від принципу структурування розрізняють кілька типів мовних полів: семантичне, лексико-семантичне, лексико-фразеологічне, лексико-граматичне, функційно-семантичне, асоціативне, тематичне. Найбільшим смисловим угрупованням, що характеризується зв'язком слів або їхніх окремих значень, системним характером цих зв'язків, що забезпечує безперервність смислового простору, є ЛСП – сукупність номінативних, переважно лексичних одиниць, що репрезентують певну поняттєву сферу й об'єднані спільною інтеграційною семою. Щодо цього поняття часто застосовують більш загальний термін – семантичне поле. Мовні одиниці групуються в ньому на основі спільності семантики та функційного призначення. Структурно семантичне поле складається з ядра, центра та периферійної зони, між одиницями яких простежуються системні відношення. Компонентами ЛСП є ЛСГ, що також поділяються на менші угруповання.

1.2. Структура семантичного поля руху

Семантичне поле руху – це система мовних засобів для позначення поняттєвого фрагменту дійсності, пов'язаного з динамічними процесами зміни предметів у просторі й часі, а також один щодо одного. Семантична структура одиниць цього поля містить інтеграційну сему «рух, переміщення» та ряд диференційних семантичних елементів, як-от: «спрямованість», «швидкість», «середовища пересування», «спосіб пересування», «характер руху», «звуковий ефект від руху» тощо. Тож аналізоване семантичне поле репрезентує сукупність семантичних елементів, що дають змогу багатосторонньо схарактеризувати дію, стан та обставини їх протікання.

Безсумнівно, найбільш важливими для вираження цієї семантики є дієслівні форми. Саме ця частина мови забезпечує називання процесу, дії,

стану, лексичну передачу динаміки, співвіднесення з певним часом, а також із суб'єктом та об'єктом дії [34, с. 112].

Дослідженням лексико-семантичних полів дієслів займалося багато лінгвістів, зокрема: Л. Васильєв, І. Вихованець, С. Дишлева, А. Загнітко, О. Леута, В. Русанівський та ін. Так, класифікація дієслів української мови з урахуванням узагальнених семантичних ознак представлена в працях В. Русанівського, який виділив 41 функційно-семантичну групу, серед яких названа й група дієслів із динамічною ознакою руху, переміщення [57, с. 157]. С. Дишлева поклала в основу поділу дієслів спільність інтеграційної семи та співвіднесеність їхньої семантики з фактами дійсності й виокремила такі ЛСГ дієслів: 1) дії; 2) руху та переміщення; 3) релятивної семантики (ставлення, впливу, залежності); 4) психічного й фізіологічного стану та процесу; 5) ментальних і соціальних дій суб'єкта (фізичної чи інтелектуальної діяльності, мовлення, мислення, пізнання, сприйняття); 6) звучання та звуконаслідування; 7) буття; 8) виникнення, появи, настання; 9) характеристичності; 10) просторової локалізації; 11) модальні дієслова (волевияву, бажання, наміру, можливості); 12) фазові дієслова [15, с. 8].

Серед спеціальних праць, присвячених вивченню саме лексико-семантичної парадигми дієслів руху, переміщення, заслуговують на увагу дослідження А. Загнітка, В. Лахно, О. Митрофанової, Т. Орлової, А. Середницької, Т. Усатенко. Лінгвісти роблять акцент на таких семантичних категоріях українських дієслів переміщення, як спосіб, сфера і темп, аналізують їхні семантичні, етимологічні, морфологічні й дериваційні особливості, специфіку сполучуваності. Скажімо, А. Загнітко наголошує на тому, що ЛСГ дієслів руху характеризується трьома ознаками: перша вказує на спосіб руху (*йти, їхати, плисти, летіти*); друга – на характер руху, який може бути самостійним, або, навпаки, залежним (*йти, їхати, летіти* і *везти, нести, тягти*); третя суттєва ознака – напрямок руху (*під'їхати, заїхати, в'їхати* і *виїхати, з'їхати, від'їхати*) [21, с. 73]. Але варто зауважити, що можливий і більш детальний поділ дієслів руху.

О. Митрофанова проаналізувала семантико-синтаксичну структуру речень із дієслівними предикатами руху й переміщення, простежила вплив семантики предиката на семантико-синтаксичну структуру речення [45, с. 15].

Механічний рух властивий майже всім предметам навколишнього світу. У зв'язку з цим поле дієслів руху належить до найбільш розвинутих в українській мові. Його виділення базується на знаннях про навколишній світ та його членування за тематичним і логічним принципами. У широкому розумінні рух виражає будь-яку взаємодію різних об'єктів простору. Передусім значення дієслів руху полягає в номінації процесів переміщення, яке може бути фізичним та механічним, і вказівці на відповідне переміщення певного суб'єкта в просторі та часі [21, с. 72; 41, с. 61].

Як і будь-яке інше семантичне поле, ЛСП руху має чітко визначену структуру. Його ядром постають слова, які по відношенню до вияву інтенсивності процесу є нейтральними, а також позбавлені будь-яких конотативних відтінків. Центр формують одиниці, які, на відміну від ядерних лексем, чітко виражають смислові відтінки значеннєвої ознаки «рухатися, переміщатися в просторі» за різними показниками. Периферію семантичного поля руху складають одиниці, інтеграційна ознака в яких не є основною, виявляється у відповідному контекстуальному оточенні, у переносних значеннях. У зв'язку з цим дієслова руху, які є компонентами периферії, позначені образністю та експресивністю, створюють у тексті стилістичний ефект. Вони уточнюють, конкретизують або деталізують слово-домінанту, і ця особливість сприяє утворенню okazionalizmів та образних переосмислень.

Так, Н. Бойко, аналізуючи ЛСГ експресивних дієслів на позначення процесів переміщення в просторі за допомогою ніг, виділяє кілька підгруп: 1) одиниці, які конкретизують процес переміщення з погляду швидкості, інтенсивності, мети, спрямованості, тривалості, оцінюючи рух з погляду волі й емоцій суб'єкта (блукати, крастися, мандрувати, сунути, шкандибати,, перти, плентатися, чухрати, шурувати); 2) дієслова на позначення процесу

інтенсивного пересування ногами з особливостями хронологічних вимірів перебігу процесу, його повторюваності (гнати, мчатися, чесати, шкварити, газонути, чухнути, пролетіти, шаснути, чкурнути)тощо [6, с. 323–325]. Звичайно, ці й подібні експресивні дієслова руху, окрім номінації процесу переміщення й указівки на диференційні ознаки за різними фізичними показниками, виявляють оцінне ставлення суб'єкта мовлення до позначуваної ситуації.

Процес руху має різні вияви, які на лексико-семантичному рівні позначені широкими синонімічними рядами дієслів. На це звернула увагу О. Митрофанова, яка зауважила, що на основі абстрактної категорії характеру руху доцільно говорити про три основні класи дієслів: дієслова поступального руху, дієслова коливального руху та дієслова обертального руху [45, с. 8].

Перший клас, представлений дієсловами поступального руху, є найбільш численним у межах досліджуваного ЛСП. Він може утворювати абстрактно-семантичні категорії способу переміщення, середовища переміщення, а також загальної спрямованості переміщення. Абстрактна ознака будь-якого способу переміщення постійно конкретизується в семантиці дієслів. Так, переміщення транспортним засобом позначають дієслова *їхати, їздити, колесити* тощо; на позначення переміщення з використанням волоку можуть використовуватися дієслова *волокти, волочити, таскати, тягнути, цупити* тощо. Самостійне переміщення репрезентують дієслова *басувати, бігти, вести, іти, стрибати, ступати, ходити* тощо.

Водночас дієслова, які вказують на самостійне переміщення, можна теж поділити на дві групи: 1) які позначають переміщення під час ходьби (*брести, водити, іти, марширувати, прямувати, скакати, тікати, шкандибати, шмигати* тощо); 2) які позначають переміщення шляхом повзання або плазування (*лазити, лізти, повзати, повзти, рачкувати*) [38, с. 145].

Абстрактна ознака напрямку переміщення передає позицію в просторі предмета, відносно якого відбувається переміщення, а також суб'єкта чи об'єкта дії. Відповідно дієслова з такою семантичною ознакою також можна поділити на дві групи: 1) зі значення конкретного напрямку переміщення (*іти, їхати, пливати, летіти, котитися* тощо); 2) зі значенням невизначеного переміщення (*ходити, їздити, плавати, літати, качатися* тощо). Варто зауважити, що деякі дієслова цього класу є нейтральними щодо суб'єкта чи об'єкта дії, тому належать до категорії односпрямованості/неодноспрямованості (*крокувати, марширувати, плазувати* тощо).

Абстрактна ознака, яка окреслює лексико-семантичну групу «середовище переміщення», характеризується дієсловами поступального руху, які також можна поділити на чотири групи з такими значеннями: 1) дієслова, що вказують на переміщення твердою поверхнею (*брести, вештатися, котитися, іти, прямувати, стрибати* тощо); 2) дієслова, які демонструють переміщення водним середовищем (*бовтатися, брьохатися, пливати, плинути, плавати, хлюпатися* тощо); 3) дієслова, які виражають переміщення повітряним середовищем (*витати, літати, летіти, линути, роїтися, снувати, шугати* тощо); 4) дієслова на позначення переміщення рідин і газів, яке відбувається незалежно від середовища, а в певному просторі (*диміти, валувати, вихорити, парувати, свистати, струменіти, тягтися, цідитися* тощо).

На відміну від дієслів поступального руху, дієслова коливального руху можуть утворювати лексико-семантичні групи за абстрактною семантичною ознакою «характеру руху», відповідно до якої можна виділити дві групи таких дієслів. Першу складають дієслова неупорядкованого руху (*ворушитися, трусити, трясти, смикати, шарпатися* тощо), а друга включає ряд дієслів, які відтворюють розмірений, одноманітний рух (*вібрувати, дрижати, калатати, тремтіти, скакати, тріпотіти, тріпатися* тощо).

Третя група ЛСП дієслів руху представлена процесуальними лексемами обертального руху, на зразок: *вертіти, вертітися, крутити, крутитися, кружляти, витися* тощо. Це, на думку Л. Лисиченко, єдина ЛСГ, яка не підлягає диференціації та членування за семантичними ознаками [38, с. 145].

До формування ЛСП дієслів руху залучені й засоби словотвірного рівня. Зокрема, дієслово є тією частиною мови, у якій досить розвинена система префіксів *в-* (*ві-*), *у-*, *уві-*, *від-* (*віді-*), *од-* (*оді-*), *ви-*, *до-* (*ді-*), *з* (*зі-*), (*із-*, *ізі-*, *с-*), *за-*, *до-*, *на-*, *над-* (*наді-*), *о-* (*об-*, *обі-*) та ін. У результаті додавання префіксів до твірного дієслова утворюються цілі гнізда слів зі спільним значеннєвим компонентом. Найбільш виразно цей процес можна простежити під час творення дієслів, які позначають різновиди переміщення (ходьби, польоту, транспортування тощо). Оскільки генетично префікси дуже тісно пов'язані з прийменниками, то під час творення ЛСГ на позначення різних сфер руху, значення цих компонентів збігатиметься. Зокрема, і префікс, і прийменник *до-* (*до*) має вказівку на напрямок руху до чіткого пункту призначення; *від-* (*від*) позначає протилежний рух – від якогось пункту відправлення; *при-* (*при*) вказує на завершення руху, напр.: *доїхати, довезти, догнати, від'їхати, відвезти, відійти, відігнати, прийти, приїхати, привезти, пригнати*.

Найбільш нейтральним щодо семантичних змін у дієсловах переміщення є префікс *при-*, оскільки його провідна функція полягає лише у вказівці на завершення дії та досягнення результату. Тобто в межах лексико-семантичного поля вживання такого префікса вказуватиме на завершення рухового переміщення. Така властивість зумовлює утворення лексико-семантичних груп переміщення на рівні видових пар, творення яких відбувається приєднанням до твірного слова відповідного префікса: *іти* – *прийти*, *їхати* – *приїхати*, *везти* – *привезти*, *гнати* – *пригнати*. Такі пари слів диференціюються лише вказівкою на обмеженість дії, її результативність або навпаки відсутність необхідного результату [52, с. 63–64].

Так, наприклад, пряме значення дієслова *ушкварити* – «зробити щось енергійно, спритно» [61, т. 10, с. 541], преносна ж семантика пов'язана безпосередньо з рухом і означає «почати іти з великою силою (про опади)» [61, т. 10, с. 541]. У дієслові *махнути* також закладена семантика переміщення, при цьому розуміємо, що мова йде про «рухи, помаху чимось у повітрі», але в спеціально створеному контексті речення може реалізуватися розмовне, фамільярне значення «іти, їхати, бігти, вирушати в певному напрямку [61, т. 4, с. 654]. Контекстуальна семантична трансформація також можлива в лексемі *улупити*, яка, проте, має пряме значення «колупаючи, відокремити, відірвати частину від цілого» [61, т. 10, с. 432].

Залучення потенціалу синтаксичного рівня увиразнює можливості ЛСГ дієслів руху, що виявляється в побудові рядів однорідних членів речення. Така синтаксична організація дієслів у мовленні дає змогу простежити, як змінюється інтенсивність руху, які відтінки значення з'являються в кожній наступній одиниці, котра уточнює, конкретизує попередню. Зокрема, ЛСГ дієслів на позначення переміщення по твердій поверхні може утворити такий ряд однорідних членів речення: *пересуватися, йти, ступати, крокувати, шкандибати, тюпати, плентатися*; переміщення в повітрі: *летіти, пурхати, линути, парити, витати, ширяти*; переміщення у водному середовищі: *пливти, плинути, линути, ковзати* тощо.

Суттєвим засобом формування семантичного поля руху є й інші частини мови, зокрема віддієслівні іменники, напр.: *хід, ходьба, ходіння, біг, біганина, бігання, плавання, плавба, плин, лет, літання, їзда, поїздка, перебіг, перебігання, стрибок, стрибання, повзання* тощо. Вони зберігають значення твірної основи, пов'язаної з динамічним процесом цілеспрямованого або нецілеспрямованого руху, і реалізують її в мові або мовленні.

Семантика руху тісно пов'язана з мовним вираженням категорій якості, простору й часу, тому в лінійному ряду дієслова переміщення природно поєднуються з прислівниками, які конкретизують цей рух під різними кутами зору. Зокрема, означальні прислівники способу дії називають її якісні

характеристики, напр.: *швидко, повільно, неквапом, цілеспрямовано, бадьоро, навипиньки, бігцем, босоніж, наосліп, прожогом, раптом, навмання*. Порівняльно-уподібнювальні прислівники, окрім указівки на спосіб руху, виражають суб'єктивну оцінку мовця, адже асоціюють переміщення з якоюсь яскравою ситуацією, як-от: *черепахою, ластівкою, соколом, стрілою, попластунськи, по-собачому*. Додавання кількісно-означальних прислівників (міри і ступеня вияву ознаки), на зразок *ледве, трохи, досхоchu, дуже*, можливе в тому випадку, коли семантика дієслова руху передбачає міру чи інтенсивність його вияву [62, с. 449].

Обставинні прислівники, що вживаються при дієсловах руху, указують на додаткові зовнішні чинники перебігу дій та станів. Так, прислівники місця називають або фіксовану локалізацію переміщення предмета в просторовій площині (*угорі, внизу, праворуч, ліворуч, збоку, там, тут, навколо, навкруги*), або напрям руху (*угору, вниз, туди, сюди, уперед, назад, навсібіч*), або вихідну точку руху (*звідти, звідси, здалеку, звідусіль, звідтіля*). Периферію поля руху розгортають і прислівники часу, що називають темпоральну семантику моменту руху (*тепер, колись, зараз, завжди, уранці, вдень, сьогодні, завтра*), початкової (*здавна, звечора, зранку, відтоді*) чи кінцевої часової межі руху (*доти, поки*), а також значення періодичності руху (*щодня, щомиті, щороку, щоразу*). У групі прислівників – конкретизаторів руху – зрідка можуть уживатися такі, які характеризують його за відношенням мети (*навмисне, наперекір, навіщо*) або причини (*зопалу, згарячу, спросоння*).

Динамізації дій і станів у просторі сприяють прийменниково-іменникові конструкції, які допомагають утворювати синтаксичну семантику зі значенням шляху, напрямку, вихідного або кінцевого пункту руху. Наприклад, прийменники *до, від, через, крізь, по, над, понад, між, поміж, близько* тощо забезпечують семантичне розгортання динамічної ознаки. На думку І. Вихованця, прийменники можуть позначати різні види шляху руху, як-от: «1) динамічну локацію позаду рухомого предмета: *за, вслід, слідом за, навздогін*; 2) лінійну динамічну локалізацію близько просторового орієнтира:

мимо, повз, попри; 3) динамічну локалізацію щодо просторового орієнтира, який рухається у протилежному напрямку: *назустріч, навстріч*; 4) динамічну локалізацію в напрямку перетину руху предмета, що виступає просторовим орієнтиром: *навперейми*» [11, с. 337].

Отже, під семантичним полем руху варто розуміти систему мовних засобів для позначення поняттєвого фрагменту дійсності, пов'язаного з динамічними процесами зміни предметів у просторі й часі, а також один щодо одного. ЛСП руху має чітко визначену структуру. Її складають ядро, центр та периферія.

Висновки до розділу 1. Отже, семантичне поле руху – це сукупність мовних засобів, за допомогою яких номінується процес руху, переміщення та його показові ознаки. Назване семантичне поле базується переважно на ЛСП дієслів руху, яке є однією з найбільш розвинених у кількісному та значеннєвому плані лексико-семантичних парадигм української мови. Воно об'єднує дієслова з прямим чи переносним значенням фізичного (механічного) переміщення суб'єкта в просторі та часі. Багаті виражальні особливості таких дієслів простежуємо через можливість їх диференціації на ЛСГ за категорійними ознаками, на рівні переносного значення дієслів в межах однієї семантичної парадигми, а також на рівні створення лексико-семантичних рядів подібних або протилежних значень шляхом використання антонімів, синонімів або родо-видових назв. Семантичні компоненти, пов'язані з процесами руху, зберігаються у спільнокореневих віддієслівних іменниках. До формування семантичного поля руху залучаються засоби інших мовних рівнів: важливого значення для розширення семантичних відтінків руху набувають словотвірні засоби, зокрема префікси; розгортанню якісних, просторових і часових характеристик руху сприяють синтаксичні зв'язки дієслів у реченні. Контекстуальне оточення є тим сприятливим середовищем, яке дає можливість розгорнути семантичне поле руху навколо дієслів із цією актуальною семою.

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ДІЄСЛІВ РУХУ

В КІНОПОВІСТІ О. ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»

2.1. Дієслова поступального руху

Художнє мовлення видатного українського письменника Олександра Довженка демонструє неперевершене чуття сили слова, майстерне володіння багатими мовновиражальними ресурсами української мови, уміння відтворювати світ у різних його виявах вербальними засобами. Естетичне моделювання дійсності пов'язане з гармонійним поєднанням двох мистецьких стихій – літератури та кіно. Саме цей сплав технік зумовив своєрідну художню форму його творів, сповнену ліризму, романтизму, епічності, авторської присутності й динаміки. Такі стильові домінанти простежуємо в автобіографічній кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» (1957), сюжетну лінію якої складають спогади письменника про дитинство в рідному селі на Чернігівщині.

За нашими спостереженнями, у художньому мовленні кіноповісті функціонує велика кількість дієслівних форм на позначення динамічних процесів, зокрема руху, переміщення, що впливає на формування живої, динамічної картини дійсності. Ці дієслова об'єднуються в ЛСП руху, у якому можна виділити три ЛСГ: дієслова поступального руху, дієслова непоступального (коливального) руху й дієслова обертального руху.

Група дієслів поступального руху у творі представлена найбільше.

Тож за способом руху слова названої ЛСГ поділяються на такі ряди:

1. Рух способом самостійного переміщення. Сюди належать дієслова *іти, ходити, бігти, бігати, плигати, плестися, бродити, лазити, лізти, повзати, повзти* тощо. Скажімо, лексема центру ЛСП руху *іти* в досліджуваному тексті найчастіше реалізує пряме значення «ступуючи ногами, пересуватися, рухатися, змінюючи місце в просторі» або «виходити,

вирушати в певному напрямі» [61, т. 4, с. 53], напр.: ... *а тим часом іду я, засмучений хлопчик, до старого коваля спокутувати перший гріх* (17, с. 441); *Піду на вулицю шанувати великих людей* (17, с. 440); *Після моркви вистоктував мед з тютюнових квітів і з квітів гарбузових, що росли попід тином, пробував зелені калачики і білий, ще в молоці, мак, покуштував вишневого клею з вишень, понадкушував на яблуні з десяток зелених кислих яблук і хотів уже йти до хати* (17, с. 434).

Дієслово *бігти* означає «прискорено пересуватися на ногах у різних напрямках; рухатися, швидко переставляючи ноги» [61, т. 1, с. 174]: *Пірат прокинувся і гавкнув спросоння: А хто там мені бігає по двору?* (17, с. 439). Уживання цього дієслово в довженківському контексті, на наш погляд, пов'язане з розвитком додаткових смислових відношень, а саме: «намагатися динамічно горизонтально рухатися за допомогою ніг». У похідному дієслові *побігти* «почати бігти в якомусь напрямку» [61, т. 6, с. 614] префікс *по-* позначає просторову характеристику «рух у напрямку від об'єкта» та виразняється аспектуальним значенням початку дії, напр.: ... *я прудко побіг через сіни і двір до клуні навипиньки, немов по гарячій сковороді, що її лизала баба язиком* (17, с. 439).

В аналізованому тексті до ЛСП дієслів руху належить також вербалізований вигук *гайда*, що вживається для означення швидкого руху [61, т. 2, с. 16]. Автор використовує його для того, щоб передати біг, швидке переміщення: *П'ю ще раз, убрівши по коліна і витягнувши шию, як лошак, потім стрибаю на кручу і гайда по сінокосу* (17, с. 457). Нанизування лексики із семантикою руху забезпечує втілення стильової динамічної домінанти.

Багатозначне дієслово *плигати* в тексті реалізує різні значення, як-от: «робити стрибок, стрибки; переміщуватися стрибками» [61, т. 6, с. 582]: – *Так косою заріжешся. Кажу, будеш плигати поміж косами?* (17, с. 447); цю ж семему письменник використовує в таких рядках, де мова йде про водних мешканців – жаб, у яких існує лише такий вид переміщення: *Там, у*

льоху, в приємрку **плигали жаби** (17, с. 432). Фіксуємо й уживання цього слова в іншому значенні – «стрибком кидатися вниз» [61, т. 6, с. 582]: *Я хутко злізаю на запічок, звідти **плигаю** в дідові валянці і повз старців вибігаю стрімголов надвір* (17, с. 447).

О. Довженко часто вживає лексему *бродити*, реалізуючи значення «поволі ходити по мілкій воді» [61, т. 1, с. 238]: *Приємно **бродити** по теплих калюжах після грому й дощу, чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока* (17, с. 442) *Приємно, коли весною вода заливає хату й сіни і всі **бродять**...* (17, с. 442).

2. Дієслова зі значенням пересування за допомогою якогось транспортного засобу: *їхати, їздити, пливти, плавати, переїжджати, летіти, перелітати* тощо.

Так, лексема *їхати*, що входить до центру ЛСП руху, представлена в тексті кілька разів і реалізує значення «рухатися, переміщатися в певному напрямку водою або суходолом за допомогою яких-небудь засобів пересування» [61, т. 4, с. 61], напр.: *І **їхати** на возі з сіном неприємно, коли віз ось-ось перекинеться в річку* (17, с. 442) та «вирушати куди-небудь; виїжджати, відправлятися» [61, т. 4, с. 61], напр.: *І ось відчиняються ворота, мати хреститься і щось проказує, коні рушають – ми **їдемо*** (17, с. 456).

Різні відтінки значень формують словотвірні префікси *по-* та *пере-*. Наприклад, дієслово *поїхати* окреслює початок руху, переміщення в певному напрямку суходолом за допомогою яких-небудь засобів пересування [61, т. 7, с. 7], як-от: *Приклепаємо косу, та **поїдемо** на сінокіс на Десну, та накосимо сіна, та наловимо риби, та наваримо каші* (17, с. 443), або передає зміст «направитися куди-небудь» [61, т. 7, с. 7], як-от: *Добра людина **поїхала**, дай їй Бог здоров'я* (17, с. 433). Контекст кіноповіді реалізує тільки одне значення полісемічної лексеми *переїздити*, зокрема «пересуватися, їхати за допомогою засобів пересування, перетинаючи щось, з одного боку об'єкта на інший; їдучи, долати певну відстань» [61, т. 6, с. 185]: *Переїхати треба дві великі калюжі з гнилицями, що ніколи не висихали...* (17, с. 456).

Лексема *пливти*, яка вживається в значенні «пересуватися водою на човні, судні тощо» [61, т. 6, с. 583] реалізується в тексті в такій комунікативній ситуації: *Поставили ми з батьком перемети в Десні і **пливемо** до куреня в душогубці на палець од води* (17, с. 463). Інший лексико-семантичний варіант цього багатозначного дієслова, що означає «рухатися, нестися за течією», простежується в такому реченні: *Вода, хмари, плав – все **пливло**, все безупинно неслося вперед, шуміло, блищало на сонці* (17, с. 451). Ще в одній конструкції: *Хмари по небу **пливуть** вибагливо й вільно і, **пливучи** в просторах голубих, вчиняють битви і змагання* (17, с. 443) – розкривається значення «повільно, плавно пересуватися небосхилом» [61, т. 6, с. 583]. Наведені речення демонструють роль контекстуального оточення в розкритті значення слова й, навпаки, виражальні можливості слів, гнучкість їхньої семантики, пристосування до потреб спілкування.

Відтінки значень передають афіксальні форми дієслів руху. Так, слово *пропливати* має значення «пливучи, переміщатися в якомусь напрямку, десь, повз когось, щось» [61, т. 8, с. 256], напр.: *Дивлюся – вогник: **плоти пропливають*** (17, с. 460); ***Пропливають** лози, верби, в'язи, тополі у воді, зелені острови* (17, с. 444). Одиниця *впливати* «плисти по воді звідкись, кудись» [61, т. 1, с. 454], реалізує інший просторовий відтінок, напр.: *Скоро з-за хати **вплив** невеличкий човник...* (17, с. 453); *Стара [качка. – І. К.] теж помітила, що в нас діла погані, й собі **впливла** з цілим виводком* (17, с. 463). У дієслові *підпливати* «пливти плавом чи на чому-небудь, наближаючись до когось або чогось» [61, т. 6, с. 484] актуалізоване просторове значення наближення до межі, як-от: *... тільки вдосвіта з великими труднощами стали **підпливати** човном до затопленого села Загребелля* (17, с. 451). Дослідники зазначають, що префікс *під-* передає семантичний компонент наближення з дещо меншою точністю, до того ж відсутній відтінок близькості та цілеспрямованості, якого надає дієсловам префікс *при-* [13, с. 484], пор.: *припливти і підпливти, прийти і підійти*.

Дієслово *летіти* також належить до цього семантичного ряду. Воно вживається щодо птахів, комах й означає «пересуватися в повітрі за допомогою крил» [61, т. 4, с. 479], напр.: *Летять чорногузи, як чоловіки у сні* (17, с. 444); *Вони [бджоли. – І. К.] порались коло цвіту і так прудко літали до соняшника, до маку – й додому* (17, с. 434); ... *вона [ворона. – І. К.] знялась із своєї сокорини й перелетіла за Десну на високий дуб* (17, с. 461).

Письменник наділяє героїв і предмети здатністю швидко рухатися, пересуватися. Тому згадана лексема реалізує й інший виражальний потенціал: *Старший мій брат Оврам був давно уже проклятий бабою, і його гола душа давно летіла стрімголов з лівого верхнього кутка картини прямо в пекло за те, що драв голубів на горіщі і крав у піст з комори сало* (17, с. 438) – «те саме, що «падати». Аналогічний зміст спільнокореневого дієслова реалізований у такому реченні: *Похитнувшись у човні, священнослужитель зателівав руками і полетів сторч у воду!* (17, с. 454).

Метафоричне значення цього дієслова «дуже швидко переміщатися по землі» [61, т. 4, с. 479], простежуємо в реченні: *Як він промчав ті тридцять верстов, нещадно б'ючи коней, аби швидше нас врятувати, як гукав на Десні перевозу і як далі летів – про це довго гомоніли подорожні* (17, с. 445).

Префікс *ви-* (*вилетіти*) має значення віддалення від початкової точки руху та актуалізується лише в дієслів односпрямованого самостійного руху з локативним поширювачем. Доданий до твірної основи слова *летіти*, префікс вносить дериваційне значення напряму руху зсередини і допомагає передати зміст «стрімко підніматися в повітря» [61, т. 1, с. 423], пор.: ... *всі її прокляття немовби вилетіли з хати разом з душею* (17, с. 447).

3. Рух способом перетягування представлений дієсловом *тягнути*, яке має значення «ухопившись, тримаючись за що-небудь, із силою переміщати в напрямку до себе або за собою» [61, т. 10, с. 339]: *Приємно ... ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока* (17, с. 442).

За семантичною ознакою «спрямованість руху» дієслова поступального руху можна поділити на дві підгрупи:

1) слова зі значенням спрямованого руху: *йти, бігти, летіти, брести, плисти, лізти* тощо. У «Зачарованій Десні» використовується дієслово *лізти*, яке в мові має велику кількість значень, зокрема: «пересуватися по поверхні всім тілом (про плазунів), плазувати», «пересуватися по якій-небудь поверхні, майже притискуючись до неї (про дрібні живі істоти, які мають багато ніг)», «пересуватися, припадаючи тулубом до якоїсь поверхні, торкаючись до неї руками й ногами (про людину)», «пересуватися на колінах», «іти поволі, долаючи неміч, утому», «пересуватися дуже повільно; сунутися», «хапаючись руками або чіпляючись ногами, лапами, підійматися по чому-небудь угору або спускатися вниз», «важко підійматися (на гору)», «насуватися зверху на що-небудь; наповзати, налазити», «настирливо йти, проникати куди-небудь» [61, т. 4, с. 510]. Наприклад, останнє, переносне значення розкрито в такому реченні: *Посередині лізли з домовини мерці – одні до раю вгору, інші вниз* (17, с. 437). Ця дія притаманна частіше предметам, явищам природи, тваринам, ніж людям: *Вони [рослини. – І. К.] лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю* (17, с. 431). Ампліфіковані дієслова з динамічною ознакою підсилюються прислівниками, які називають напрям руху, дії: *вгору, вниз, одна на одну, на хлів, на стріху, на тин;*

2) дієслова зі значенням неспрямованого (різноспрямованого) руху: *ходити, бігати, літати, їздити, бродити, плавати, лазити* та ін. Зокрема, лексема *повзати* «пересуватися в різних напрямках поверхнею всім тілом чи на коротких ніжках (про плазунів, комах)» [61, т. 6, с. 646]. Цей рух не впорядкований: *Ну ви подумайте, собака, а такий жалісний і таке витворяє. Ач як повзає. Тьху, де ти, в нечистого, взявся?* (17, с. 465); *Там неслися кури нишком од матері і різне дрібне птаство. Туди ми рідко лазили* (17, с. 432).

Дієслова руху наділені особливою ознакою, яка полягає в семантичному й морфологічному співвідношенні двох членів протиставлення

й називається парністю. Сюди належать дієслово, що означає рух в одному напрямку (дієслово спрямованого руху), та дієслово, яке номінує рух у різних напрямках або в різний час (дієслово неспрямованого руху): *бігти – бігати, брести – бродити, іти – ходити, їхати – їздити, летіти – літати, лізти – лазити, плисти – плавати, повзти – повзати*.

Ще одна важлива ознака, покладена в основу семантичної класифікації дієслів поступального руху, – «середовище руху». Тут ми виділяємо такі лексико-семантичні мікрогрупи:

1) рух по землі чи по будь-якій твердій поверхні: *іти, ходити, їхати, брести, стрибати* тощо. Так, дієслово *ходити* репрезентує значення «ступаючи ногами, переміщатися, змінювати місце в просторі протягом певного часу» [61, т. 11, с. 105], напр.: *Носитиму дідові воду на погребню, скільки він схоче, і почну **ходити** до церкви* (17, с. 440).

Семантика «розходитися в різні боки, у різних напрямках» [61, т. 8, с. 616] пов'язана зі словом *розбігатися* й реалізована в такому реченні: *Вони то **розбігалися**, то кидались один на одного в атаку з довжелезними дерев'яними вилами...* (17, с. 458). Динамічний процес стосується всіх учасників переміщення й інтенсифікується на тлі контекстуальної антонімії, адже слово *кидатися* вживається в українській мові для позначення швидкого, стрімкого руху (ходьби, бігу, прямування) в напрямку до когось або чогось [61, т. 4, с. 147].

Слово *стрибати* означає «робити стрибок, стрибки; скакати» [61, т. 9, с. 764]. Цю лексему ми фіксуємо у творі досить часто, що передає динамізм зображених у тексті фрагментів дійсності та високий рівень активності персонажа: ***Стрибаю** з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду* (17, с. 457).

Дієслово *котитися* передає семантику «пересуватися з обертами в певному напрямку» [61, т. 4, с. 310]. О. Довженко звертається до нього як до розмовної, стилістично маркованої одиниці, аби передати спосіб падання об'єкта небосхилом по кривій, пор.: *«Зірко, **покотися**», – **котиться*** (17,

с. 463), тому що для української мови показова сполучуваність лексеми *котитися* з іменником *зірка*;

2) рух по воді або ж якійсь іншій рідині: *пливти, плавати, линути, хлюпатися, текти* тощо. За нашими спостереженнями, письменник продуктивно використав лексему *пливти* «пересуватися у воді або по воді в якомусь напрямку за допомогою певних рухів тіла, спеціальних органів чи знарядь» [61, т. 6, с. 583], що пов'язано з тематичним спрямуванням твору та описаними життєвими епізодами, напр.: *Аж ось потроху, тихо-тихо, човен наче захитався піді мною і **поплив** з клуні в сад по траві поміж деревами й кущами повз погребню й любисток, **проплив** повз діда* (17, с. 444). Такі дієслова цілеспрямовано функціонують у текстовому фрагменті, у якому йдеться про Десну, стихію повені, затоплені будівлі, частини господарства, рослини. Наведене речення демонструє ряд способів динамізації зображеного мовними засобами: уживання дієслів із семантикою руху (*поплив, проплив, захитався*); прислівників (*потроху, тихо-тихо*), які характеризують рух з погляду швидкості, інтенсивності; актуалізація прийменниково-іменникових конструкцій із узагальненою семантикою місця, де відбувається рух (*піді мною, з клуні в сад, по траві, поміж деревами й кущами, повз погребню й любисток, повз діда*); зіставлення префіксів *по-* та *про-* для фіксації меж руху човна; ампліфікація предикатів руху й чітке окреслення траєкторії переміщення човна, – усе це сприяє яскравому художньому зображенню сцени порятунку односельців від природної стихії.

У тексті аналізованої кіноповісті фіксуємо дієслово *хлюпати*. У мові воно означає «створювати плескіт, з шумом занурюючись у воду або ударяючи по воді» [61, т. 11, с. 89], але в контексті письменник використовує його з подвійним значенням, зокрема й для позначення руху у воді, адже, на наш погляд, з'являється додаткове співзначення «рухатися по воді із шумом»: *Тихо ж бо, кажу, не **хлюпайте**, бодай ви повиздыхали!.. – крякала качка з розпачу* (17, с. 462).

Дієслово *текти*, яке означає «переміщати свої води в певному напрямі (про річку, струмок і т. ін.); плисти» [61, т. 10, с. 58], використане в розповіді про воду, як-от: *Тоді ніхто не чув про перетворення природи, і вода тоді текла куди і як попало* (17, с. 450). Синтаксичне поширення обставиною *куди і як попало* із синкретичним значенням місця і способу дії дещо змінює словникове значення дієслова, динамізуючи дію та вносячи конотацію нецілеспрямованого руху.

Саме в цьому епізоді автор використовує ще одне експресивне дієслово – *розливатися*, що має семантику «виходити з берегів під час повені (про водоймище)» [61, т. 8, с. 725]: *Часом Десна розливалась так пишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси* (17, с. 450);

3) рух у повітряному просторі: *літати, летіти, нестися, ширяти* тощо. Наприклад, слово *нестися* має значення «рухатися з великою швидкістю, мчати» [61, т. 5, с. 390], воно зафіксоване в такій конструкції: *Вода, хмари, плав – все пливло, все безупинно неслоя вперед, шуміло, блищало на сонці* (17, с. 451). Стилiстичне навантаження цього дієслова підсилюється у зв'язку з ампліфікацією предикатів у предикативних частинах складного безсполучникового речення. Швидкість руху, передана дієсловом *пливло*, інтенсифікується одиницею *неслоя*.

Лексема *літати*, яку ми вже попередньо розглядали, називає спосіб руху в повітрі тільки в прямому значенні: *Вони [бджоли. – І. К.] порались коло цвіту і так прудко літали до соняшника, до маку – й додому* (17, с. 434). Префіксальне похідне утворення *розлітатися* змінює лексичне значення твірного слова на «відлітати з якого-небудь одного місця в різні боки (про птахів, комах)» [61, т. 8, с. 428], пор.: *А тут качки розлітались і сюди і туди* (17, с. 463). Переміщення об'єктів у різні сторони підкреслене обставинними прислівниками місця *сюди і туди*. Уважаємо, що контекст актуалізує ще й сему активності руху.

Деякі дієслова, напр.: *брести, бродити, линути, лізти* – здатні характеризувати рух у різних середовищах.

Потрібно розглянути ще одну диференційну семантичну ознаку – «темп (інтенсивність) руху», за якою дієслова можна поділити на три групи – назви звичайного, повільного й швидкого руху:

1) більшість дієслів називають звичайний темп переміщення в просторі, до них належать: *іти, ходити, везти, возити, їздити, їхати, плисти (пливти), плавати; летіти, літати, стрибати* (у прямому значенні) тощо: *Богдан Холод, могутній і вже літній їх ватаг, не любив **ходити** з торбою по хатах* (17, с. 448); *Вся параквія на стріхах, а в хатах соми **плавають*** (17, с. 452); *І **їхати** на возі*

Уважаємо за доречне звернути увагу на полісемічне дієслово *кинутися*, яке у творі вжито багато разів. Воно репрезентує кілька значень, зокрема: «швидко йти, бігти, прямувати кудись, до кого-, чого-небудь», «у пориві почуттів швидко прямувати, падати; стрибати кудись» [61, т. 4, с. 147], що простежуємо в таких реченнях: *Тут ми з Піратом і **кинулись** до моркви* (17, с. 434); *В огні теє село згоріло за допомогу партизанам, і люди, хто не був убитий, **кидалися** в воду, охоплені полум'ям* (17, с. 454).

О. Довженко добирає влучні синоніми, які передають семантику руху у швидкому темпі. Зокрема, такою є експресивно забарвлена лексема *дремнути* зі значенням «дуже швидко, рвучко побігти», «швидко зникнути, утекти, піти геть» [61, т. 2, с. 411]. Вона представлена в реченні: *В тяжкому розпачі, забувши вмить про порятунок грішної душі, прудко **дремнув** додому* (17, с. 441), де закладена в лексичному значенні дієслова сема інтенсивності дії повторюється ще й прислівником *прудко*.

Із значенням попереднього слова тісно пов'язане дієслово *тікати*, що означає «бігти, намагаючись уникнути якоїсь небезпеки, урятуватися від переслідування», «швидко віддалятися від чогось» [61, т. 10, с. 136]. Цей процес зазвичай відбувається дуже швидко, тому що метою є власний порятунок і захист. У реченні: *Тоді Пірат, що спав біля діда на траві, **схоплювався** спросоння, **тікав** у любисток і з переляку гавкав уже звідти на діда* (17, с. 433) – простежуємо нанизування присудків із семантикою руху,

адже перший із них реалізує значення «різко, стрімко підійматися, дуже швидко залишати якесь місце» [61, т. 9, с. 901]. Послідовне вживання дієслів дає змогу більш динамічно показати переміщення тварини.

Як і в багатьох інших випадках, у семантичній структурі дієслова *ховатися* пряме значення пов'язане з процесом укривання для захисту від чогось, для уникнення дії чогось, наприклад, сонця [61, т. 11, с. 101]. Проте фонові знання мовців асоціюють цю дію з іншою – рухом у просторі. Саме на основі такої латентної семи зараховуємо дієслово *ховатися* до аналізованої ЛСГ, напр.: ... *сонце припікало так, що всі ми, й наш кіт, і собака, і кури ховалися під любисток, порічки чи в тютюн* (17, с. 433).

Зміна рівня інтенсивності вияву поступального руху частіше пов'язана з перенесенням лексичного значення дієслова або з розгортанням сем «повільний рух» чи «швидкий рух» за допомогою контекстуального оточення – слів, які називають спосіб дії, її міру і ступінь: *Я хутко злізаю на запічок, звідти плигаю в дідові валянци і повз старців вибігаю стрімголов надвір* (17, с. 447); ... *я прудко побіг через сіни і двір до клуні навипиньки, немов по гарячій сковороді, що її лизала баба язиком* (17, с. 439). Прислівники *хутко, стрімголов, прудко* виконують образотворчу та інтенсифікаційну функції, які полягають в оцінному представленні руху: ми розуміємо, що пересування відбувається дуже швидко.

Отже, ЛСГ дієслів поступального руху в кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» є найбільш чисельною. Основою її розмежування постають абстрактно-семантичні ознаки «спосіб руху», «спрямування руху», «середовище руху». Це дає змогу передати багатоманітні грані мінливого світу у творі через велику кількість різних дієслів руху.

2.2. Дієслова коливального руху

До другої ЛСГ належать дієслова коливального руху, які називають процес ритмічного переміщення з одного боку в інший, назад і вперед або

зверху вниз [61, т. 4, с. 221]. За ознакою «характер руху» такі лексеми можна поділити на дві підгрупи з такими узагальненими значеннями:

1) дієслова неупорядкованого, динамічного руху в різні боки: *ворушитися, хитати, смикати, кидатися, дертися* тощо. Лексема *ворушитися* має значення «злегка рухатися, залишаючись на тому самому місці» [61, т. 1, с. 743]: *Скоро он хату понесе. О, вже **ворушиться!*** (17, с. 453).

Коливальний рух переданий у дієслові *повисмикувати*, яке означає «смикаючи, витягти, вихопити, вирвати звідкись, із чогось усе або багато чого-небудь» [61, т. 6, с. 661] і представлене в О. Довженка в такому реченні: *Як **повисмикував** він з сирієї землі оту морковочку, **повисмикуй** йому, царице милосердна, і повикручуй йому ручечки й ніжечки...* (17, с. 435).

Дієслово *хитати* має значення «надавати чому-небудь коливального руху з боку на бік, вперед і назад, згори вниз; колихати, гойдати» [61, т. 11, с. 62], що демонструє контекст: *Хати **хитало** течією* (17, с. 452); *Аж ось потроху, тихо-тихо, човен наче **захитався** піді мною і поплив з клуні в сад по траві поміж деревами...* (17, с. 444). Однак фіксуємо й розгортання іншого значення – «здійснювати коливальні рухи чим-небудь, коливати», зокрема, у фразеологізмі *хитати головою* «рухом голови виражати ставлення заперечення, схвалення або осуду до чийх-небудь слів чи поведінки» [Там само], напр.: *А коли ми ото часом наловимо волоком чи топчійкою риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, докірливо **хитав** головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу: – А-а, хіба це риба! Казна-що, не риба* (17, с. 433).

Семантика дієслова *дертися* «проростаючи, підноситися вгору, чіпляючись за щось» щодо витких рослин [61, т. 2, с. 254] також пов'язана з неупорядкованим, динамічним рухом у різні боки, що демонструє таке речення: *Вони [рослини. – І. К.] лізли одна на одну, переплітались, душились, **дерлися** на хлів, на стріху, повзли на тин...* (17, с. 431);

2) дієслова гармонійного, упорядкованого руху з боку в бік або згори вниз. У «Зачарованій Десні» ми виявили всього три таких дієслова: *скочити*, *стрибати* та *гойдати* (*гойдатися*).

Так, лексема *скочити* означає «зробити стрибок куди-небудь» [61, т. 9, с. 308], напр.: ... *і тут кінь мій **скочив**...* (17, с. 468). Більшій динамізації, на наш погляд, сприяє префіксальне похідне дієслово *підскакувати* «робити невеликі стрибки вгору; підстрибувати» [61, т. 6, с. 501]: *А він, клятий, ой, як не **підскочить**, і, забувши, певно, що на прив'язі, кинувсь доганяти Мину...* (17, с. 448). Фіксуємо переносне вживання цієї лексеми для опису емоційного стану головного героя: *Почувши отакі слова, я з переляку аж **підскочив*** (17, с. 441). Підсилює семантику несподіваності, раптовості й сили динамічного стану частка *аж*.

Дієслово *гойдатися* «рухатися з сторони в сторону або зверху вниз», «ритмічно рухатися на (в) чому-небудь з метою розваги» [61, т. 2, с. 106] в тексті «Зачарованої Десни» асоціюється з приємними й трагічними подіями, пор.: *Я **гойдаюсь** на мокрій лозі, і кашляю гучно, й регочу, щасливий: я чую весну* (17, с. 450) і *Повішені дивилися вгору з моторошних шибениць, **гойдаючись** на вірвовках і одкидаючи на землю й на воду свої жахливі тіні.* Лексичний повтор, підсилений часткою *ну*, корелює з настроєвою гамою текстового фрагменту, почуттями персонажа: *Так я тоді зліз на купу лози та й ну **гойдатися**, та й ну **гойдатися**, та й ну **гойдатися*** (17, с. 447).

Конверсивний відтінок з'являється в значенні дієслова *гойдати*: «приводити що-небудь у рух зі сторони в сторону або зверху вниз» [61, т. 2, с. 106]. Цей динамічний словообраз реалізується в тексті дієприслівником: *мати співає, **гойдаючи** колыску...* (17, с. 468).

Тож ужиті в тексті кіноповісті дієслова коливального руху забезпечують різнобічні характеристики ЛСП руху. Вони передають живу картину твору, указуючи на хаотичність чи гармонійність руху та переміщення з боку в бік, згори вниз.

2.3. Дієслова обертального руху

Дієслова обертального руху належать до третьої ЛСГ дієслів із семантичною ознакою «характер руху». Сюди можна зарахувати такі слова, зафіксовані в кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна»: *крутити, крутитися, котитися, облутувати, повертатися* тощо. Усі вони передають значення руху, спрямованого на зміну положення одного предмета щодо іншого, на повертання його в певний бік або іншим боком. Кількісно ця група представлена найменше, але її компоненти беруть активну участь у формуванні ЛСП руху, сприяють динамізації оповіді.

Дієслово *крутити* реалізує значення «швидко повертати з одного боку в інший» [61, т. 4, с. 374], напр.: *Я одчайдушно **закрутив** головою і так круто одвернувся, що трохи не впав, коли б не вдержався рукою за батькові штани* (17, с. 470).

Семантика лексеми *крутитися* «робити обертіві, колові рухи; обертатися» [61, т. 4, с. 375], вважаємо, більше, ніж зміст попереднього слова, пов'язана з диференційною ознакою обертальності, чому сприяє постфікс *-ся*: *Не дратуй мене, **крутишся** тут, нечистий вас носить! – розгнівався дід* (17, с. 441).

Семантична структура слова *облутувати* «обвивати, обплітати собою» [61, т. 5, с. 558] передбачає реалізацію таких значеннєвих компонентів, як «невпорядкований рух по колу», «активна дія», що сприяє персоніфікації природного об'єкта: *Велике тютюнове листя зразу **обплутало** мене* (17, с. 434).

Цікаву ускладнену семантику має дієслово *котитися* з основним значенням «обертаючись, пересуватися в якомусь напрямі» [61, т. 4, с. 310] та його префіксальний дериват *покотитися*, напр.: «*Зірко, **покотися***», – *котиться* (17, с. 463). Динамізм підсилюється тим, що одночасно здійснюється поступальний та обертальний рух. Фіксуємо й контекстуальне метафоричне переосмислення цієї лексеми, як-от: *Луна **покотилася** громом*

(17, с. 463), де реалізоване значення «почати поширюватися в просторі» [61, т. 7, с. 41], однак спосіб поширення звуку виразно асоціюється зі способом руху.

Лексема *повертатися* має значення «обертаючись, вертячись, змінювати своє положення» [61, т. 6, с. 639] і вжита в епізоді, коли герой із батьком та дідом їхали на косовицю: *Дивлюсь я на моє небо і повертаю з возом і косарями праворуч і ліворуч, і зоряний всесвіт повертає разом з нами...* (17, с. 457). Простежуємо, що при таких дієсловах часто використовуються й інші лексеми, які уточнюють напрям руху, наприклад, *ліворуч, праворуч, прямо, у якийсь бік* тощо. Саме це ми й спостерігаємо у попередньому реченні, де прислівники деталізують рух персонажів.

Додатковими диференційними ознаками дієслів обертального переміщення є спосіб (самостійно (*крутишся тут*) або за допомогою транспортного засобу (*повертаю з возом*)), напрямок (спрямований (*зірко, покотися*) і неспрямований рух (*закрутив головою*)) та середовище (по землі (*листя облутало*), у повітрі (*зірка котиться*)) руху.

Отже, у тексті «Зачарованої Десни» О. Довженка дієслова обертального руху включені в ЛСП дієслів руху. Поряд із назвами поступального й коливального переміщення вони динамізують розповідь, рухають сюжетну лінію, формують ритм, який узгоджується з авторськими рефлексіями. Позначений дієсловами обертальний рух відрізняється за ступенем інтенсивності, середовищем виконання та спрямованістю.

Висновки до розділу 2. У цілому ж у тексті проаналізованої кіноповісті О. Довженка функціонує велика кількість дієслів, які позначають рух. Вони формують розвинуте ЛСП з трьома ЛСГ: дієсловами поступального, коливального та обертального руху. Диференціація ЛСГ за ознаками «характер руху», «спосіб руху», «середовище руху», «інтенсивність руху», «зміна місцезнаходження в просторі» та «спрямованість руху» допомогла виділити мікрогрупи аналізованої лексики. Позначений дієсловами рух відрізняється за ступенем інтенсивності, середовищем

виконання, розміреністю та спрямованістю, що досягається також за допомогою перенесення лексичного значення дієслів і контекстуального оточення, тобто слів, які називають спосіб дії, її міру і ступінь. Установлено, що найбільшу ЛСГ в тексті кіноповіді становлять дієслова поступального руху, які забезпечують вираження таких абстрактно-семантичних характеристик руху, як спосіб, середовище та загальна спрямованість переміщення.

РОЗДІЛ 3
ВЗАЄМОДІЯ МОВНИХ ЗАСОБІВ
У РЕАЛІЗАЦІЇ СЕМАНТИКИ РУХУ
В КІНОПОВІСТІ О. ДОВЖЕНКА «ЗАЧАРОВАНА ДЕСНА»

3.1. Потенціал засобів лексико-семантичного рівня

Як відомо, художній текст характеризується динамікою змісту й форми. Мовними засобами репрезентації динаміки передусім є лексика із семантикою руху, переміщення, дій, процесів. Однак не менш важливо врахувати характер парадигматичних, синтагматичних та міжрівневих відношень актуалізованих одиниць у межах тексту [50, с. 50], адже «динаміка теми, – за словами І. Арнольд, – визначається зв'язками слів у межах тексту» [50, с. 50]. Виходячи з цього міркування, вважаємо за необхідне наголосити на текстотвірній ролі дієслів із вторинною семантикою переміщення, іменників із семою руху, прислівникових обставинних поширювачів дієслів руху, синтаксичних експресивних прийомів розгортання поля руху в кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна», унікальність якої, на наш погляд, виявляється в особливій динаміці, майстерному створенні живої картини світу природи, людей, дитинства самого автора, для котрого «життя – це диво, у якому рух і боротьба (дія) вивищують хороше над поганим, а краса завжди бере верх над стражданням і смертю» [55, с. 30].

Кіноповість «Зачарована Десна» – це твір із великою кількістю експресивних асоціативних зв'язків, він має власну неперевершену лірико-емотивну тональність, що дає змогу оживити написане, надати читачеві можливість повністю відчувати настрій, мотиви та думки письменника. З цією метою в тексті продуктивно функціонують динамічні метафори, основу яких становлять дієслова руху. Використання цього художнього прийому дає змогу передати хід авторської думки, пульс життя роздумів персонажів,

ритми одухотвореної природи, описи якої займають вагомий частку у всьому творі.

Загальновідомо, що метафора – це семантичний процес і художній засіб, що полягає в переносному вживанні мовної одиниці на основі аналогії, подібності між об'єктами [65, с. 334]. Цей прийом семантичного переосмислення спрямований на виконання таких основних функцій: номінативної, прагматичної, образно-експресивної, що дозволяє сприймати світ по-іншому: дивитися на абстрактні поняття й уподібнювати їх до конкретних предметів чуттєвого світу й навпаки. Отож метафору можна розглядати як «результат втручання уявлення (образу) в зону поняття, індивідуально-авторського бачення предмета» [42, с. 330].

Мовознавці переконані, що семантична структура дієслів обов'язково містить сему динамічної ознаки [43, с. 125]. У зв'язку з цим дієслова різних семантичних груп певним чином виражають рух – переміщення об'єкта чи суб'єкта в просторі, зміну положення тіла, вплив на якісь об'єкти зі зміною їхніх властивостей тощо. В основі перенесення лексичного значення і, відповідно, переходу дієслова з однієї ЛСГ до іншої, лежить схожість якоїсь семантичної ознаки.

Так, дієслово релятивної дії *витягати* «виволікати когось/щось звідкись» [61, т. 1, с. 521] на основ спільних сем «динаміка», «переміщення», «зміна в просторових координатах» можна зарахувати до ЛСП дієслів руху, напр.: ... ми **витягали** його з болота на суше за хвіст, як іхтіозавра (17, с. 467). Дієслово *прибувати*, яке має значення «збільшуватися кількісно, за розміром, в об'ємі» [61, т. 7, с. 563], також пов'язане з рухом на основі спільних мінімальних семантичних компонентів «кількісні зміни», «наближення», напр.: А на ранок усі вулиці були під водою, а вона ще **прибуває** (17, с. 450); Вода **прибувала** з дивовижною швидкістю (17, с. 450). На підставі переміщення об'єкта у вертикальному напрямку поповнює периферію аналізованого семантичного поля дієслово *падати* «переміщатися

зверху вниз, валитися, спрямовуватися» [61, т. 6, с. 11], як-от: ... *ноги в нього [коня. – І. К.] залякали і він **падав**, між куп'ям у багно* (17, с. 467).

Підставою для розвитку конотацій руху може стати сема інтенсивності, наприклад, у дієслові *розгулятися* «досягнути великої сили вияву, інтенсивності» [61, т. 8, с. 660], а також фонові знання про фізичний динамічний вияв природної стихії: *Стало смеркати, **розгулялася** буря* (17, с. 450).

Простежуємо актуалізацію семи руху, переміщення у великих текстових фрагментах, коли одне чи кілька дієслів мають пряме значення руху, а інші ніби інтенсифікують і деталізують вияви цього руху, функційно «включаються» в загальну тему, напр.: *Вода **прибувала** з дивовижною швидкістю. В один день **затопило** ліси, сінокоси, городи. Стало смеркати, **розгулялася** буря. **Ревом ревла** над Десною всю ніч. **Дзвонили** дзвони. У темряві далеко десь **гукали** люди, жалібно **гавкали** пси, і **шуміла** й **ляцала** негода. **Ніхто не спав**. А на ранок усі вулиці були під водою, а вона ще **прибуває*** (17, с. 450). У такий спосіб нагнітання дій і станів О. Довженко відтворює динаміку подій, велику живу картину руху.

О. Довженко широко застосовує дієслова руху, на зразок *приходити, проходити, іти, літати, прибувати, пливти, виринати, текти, литися, нестися*, в переносному значенні, переносячи стан із фізичної площини в абстрактну. У рядки кіноповісті письменник уводить такі метафоричні форми: ... ***приходить** час, коли вивчені в давно минулому дитинстві байки й молитви **виринають** у пам'яті* (17, с. 431); *Лихо **прийшло** в нашу хату біленьку* (17, с. 445), основу яких становить дієслово поступально руху способом самостійного переміщення. Семантика «прибувати куди-небудь» трансформується в «наставати, наближатися, розпочинатися» [61, т. 8, с. 85], що дає змогу відчутти плінність однієї з важливих категорій людського життя – часу. Близький відтінок значення «настав час» реалізує лексема в реченні *Мабуть, вже й на їх [деркачів. – І. К.] **перевід** **приходить**...* (17, с. 459).

Спостерігаємо смислові зміщення в семантичній структурі паронімічного до попереднього дієслова *проходити*, пор.: *Ну, лев же все-таки **проходив** нашим берегом!* (17, с. 464) – реалізовано пряме значення руху «прямувати кудись, переміщатися територією»; ... *так багато краси марно **проходить** мимо наших очей* (17, с. 455) – «залишатися непоміченим, бути поза чієюсь увагою»; *Тоді біль швидко **проходив*** (17, с. 434) – «припинятися, переставати тривожити когось» [61, т. 8, с. 338]. На перший план при метафоризації виходить семантичний компонент відсутності якогось стану, але в основі механізму перенесення лежить асоціація з переміщенням чогось.

Подібні зміни простежуємо і в лексико-семантичних варіантах дієслова *іти*, напр.: *Ми з батьком **пішли** геть* (17, с. 470) – «почати пересуватися кроками»; ... *од дяка й паламаря тільки жмурки **пішли*** (17, с. 454) – «почати поширюватися, виходити з чогось» [61, т. 6, с. 546]. Сема руху в другому випадку не така активна, рух переходить із конкретного вияву в абстрактний.

За схожістю динамічної семи поступального руху розщеплюється і значення полісемічного слова *ходити*, напр.: *Приємно тягати копиці до стогу й **ходити** навколо стогів по насінні* (17, с. 442) – «переміщатися, ступаючи ногами»; ... *його високі груди **ходили** тоді ходором* (17, с. 458) – «то підніматися, то опускатися» [61, т. 11, с. 111]. В останньому випадку дієслівний компонент фразеологізму *ходити ходором* реалізує сему переміщення.

Для створення яскравих звукових образів природного явища відлуння О. Довженко вдається до метафоризації дієслів поступального й обертального руху: ... *луна **йшла** така, що жаби плигали в озера* (17, с. 458); ... *луна **йшла** по Десні* (17, с. 457); *Луна **покотилася** громом*. В усіх випадках дієслова позначають поширення звуку в просторі [61, т. 7, с. 40], але в останньому прикладі, на наш погляд, на основне значення накладається ще й конотація способу звучання – розлого, з обертами, струмуванням.

Простежуємо багатозначну реалізацію дієслова *йти*, переважно з первинним номінативним значенням із відтінками цілеспрямованого або нецілеспрямованого руху твердою поверхнею: «пересуватися, ступаючи ногами; рухатися, змінюючи місце в просторі; виходити в певному напрямку, вирушати» [61, т. 4, с. 53], напр.: *Іде* [лев. – І. К.] *поволі вздовж висипу над самою водою* (17, с. 463); *Іде* *було з шинку додому, плете ногами...* (17, с. 446); *Будь ви неладні, душогуби. Іду* (17, с. 451). Але це слово може вживатися і в іншому значенні щодо опадів – «падати зверху, литися», напр.: *... довго йде дощ і не вищує* (17, с. 442).

Перенесення асоціацій з реальної дійсності, конкретних дій та станів в абстрактну, мисленнєву площину відбувається під час метафоризації дієслова руху *виринати*. Переносне значення «раптово, несподівано з'являтися в думках, спогадах, уяві» нагадує спосіб процесу руху у воді – після занурення у воду впливати на поверхню [61, т. 1, с. 469]. Метафоричне вживання демонструє речення із «Зачарованої Десни»: *... вивчені в давно минулому дитинстві байки й молитви виринають у пам'яті...* (17, с. 431). Троп допомагає передати думку митця про те, що пам'ять – цікава річ, яка тримає в собі багато фактів, подій, що в будь-яку хвилину можуть нагадати про себе.

Майстерно О. Довженко описує недугу діда. Гармонійно поєднані метафори *кашель клекотів* (17, с. 434) та *неслися дідові громи* (17, с. 434), де дієслово *неслися* з відтінком інтенсивного, нерозміреного стрімкого переміщення трансформує значення «мчати, рухатися з великою швидкістю» на «розноситися, поширюватися» [61, т. 5, с. 390], художньо деталізують фізичний стан діда Семена. Інтегральна сема руху стає більш абстрактною.

Фрагментарні образи, що виринають із пам'яті ліричного героя, зливаються в цілісні динамічні картини, відтворюючи потік думок і фантазій, шлях польоту уві сні, словесно тонку межу між реальним світом та ілюзорним, вигаданим: *Картини пливуть, линуць води Дунаєм, Десною, весняна вода на Десні, Дунаї. Хмари по небу пливуть вибагливо й вільно і, пливучи в просторах голубих, вчиняють битви і змагання* (17, с. 443).

Цікаво, що в цьому контексті дієслово *пливти* реалізує два значення: у першому випадку – «виникати, проходити один за одним в уяві», а в другому – «переміщуватися в повітрі, як правило, під дією вітру» [61, т. 6, с. 583]. Дієслівна тавтологія (двічі повторене слово *пливуть* та дієприслівникова форма *пливучи*) підсилюється синонімічним підхопленням (*пливуть, линуть*), називанням способу цих динамічних станів за допомогою прислівників *вибагливо* й *вільно*, а також групою останнього присудка, яка метафорично теж вказує на динамічний процес хаотичного переміщення хмар. Таке мовне оформлення сприяє створенню розгорнутого кінематографічного образу, сповненого руху й експресії.

Як переконуємося, для створення мальовничих пейзажів і філософських роздумів, наділених суб'єктивною оцінкою, О. Довженко вдається до персоніфікованих образів. Подібний прийом використано й у фрагменті осмислення життя: *Гості пливуть на вербових човнах, хвиля хвилю з-за Десни доганяє* (17, с. 444). Дієслово поступально руху *доганяти* має семантику руху з відтінком детально не означеного місця прибуття, тобто «настигати когось або щось, наближатися до того, що рухається попереду» [61, т. 2, с. 338]. Зазвичай це слово вживається щодо виконавців – назв істот, але в довженківському контексті простежуємо персоніфікацію.

Чи не найбільше динамічних метафор пов'язано з описом придесенської природи, стихійних явищ, самої зачарованої Десни. Річка є не тільки частиною мальовничої природи, але й має символічне значення життєвого шляху героя з усіма перипетіями. О. Довженко продуктивно використовує з цією метою дієслова поступального руху з образними конотативними значеннями. Так, лексема *пливти* в таких синтаксичних конструкціях, як *Весна пливла до нас з Десни* (17, с. 450); *Вода, хмари, плав – все пливло, все безупинно неслося вперед, шуміло, блищало на сонці* (17, с. 451), уживається не в значенні «рухатися, нестися за течією води» [61, т. 6, с. 583], а «поширюватися, наближатися», «рухатися перед очима».

Інтенсивність руху, проминання підкреслюється в останній предикативній частині.

Одну із чотирьох стихій – воду – письменник характеризує як сильну, стрімку, стихійну, вируючу, динамічну, безмежну. Попри те, що вода з річки дитинства *ласкава, солодка* (17, с. 457), вона *прибувала з дивовижною швидкістю* (17, с. 450); *прибувала з великою люттю* (17, с. 452); *текла куди і як попало* (17, с. 450); *заливає хату й сіни і всі бродять* (17, с. 442); *добралася до церкви* (17, с. 452); *линуть води Дунаєм, Десною* (17, с. 443); [сінокіс. – І. К.] *щороку ріже нещадно весняна вода* (17, с. 457); *Бистра текла по вулицях, левадах з піною і аж сичала попід призьбами й сінешніми дверима, заливала хліви, кошари, клуні. Потім, піднявшись аж на півтора аршина зразу, ввірвалась в хати через двері й вікна* (17, с. 452); *Десна розливалась так тишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси* (17, с. 450). Перераховані характеристики водної стихії у цілому формують динамічний художній образ.

Динамічний семантичний компонент руху наявний і в дієслові *литися*, яке в досліджуваному тексті реалізує переносне значення «линнути, плавно поширюватися в просторі» [61, т. 4, с.494]. Комунікативна ситуація, описана в «Зачарованій Десні», незважаючи на позитивно-оцінне порівняння, вносить негативний оцінний відтінок у семантику цього слова і створює гумористичний ефект: *Вони [прокльони. – І. К.] лились з її вуст невпинним потоком, як вірші з натхненного поета, з найменшого приводу* (17, с. 435).

Особливо ніжно, з присмаком гіркоти О. Довженко згадує незабутні материні проводи: *Прощання перейде колісь у картини мої* (17, с. 456), де дієслово руху *перейде* реалізує не семантику «проходити якийсь простір», а переносне значення «мати що-небудь своїм продовженням, з'єднуватися з чимсь іншим» [61, т. 6, с. 310].

Ситуацію плинності, руху людського життя, його динамічний бік репрезентує образна конструкція «*і всі наші пригоди і вчинки течуть, як вода*» (17, с. 470), у якій дієслово *текти* вжито в метафоричному значенні

«минати, проходити, збігати» [61, т. 10, с. 58]. Плинність часу й пов'язаних із ним подій підсилює обставина, виражена порівняльним зворотом.

Варто зауважити, ЛСП дієслів руху активно функціонує в художньому мовленні, що дає змогу цій парадигмі дієслів збагатитися на семантичному й стилістичному рівнях. Лексика із семантикою руху вживається як засіб безпосередньої номінації процесів руху, переміщення об'єктів у просторі, часі або один щодо іншого, формує динаміку, образність та експресивність тексту. Це досягається шляхом уживання відповідних дієслів (усіх їхніх форм) та похідних від них іменників у прямому й переносному значенні, а також уживанням дієслів та похідних від них іменників інших ЛСП, які виконують функції, типові для дієслів руху, напр.: *махнути, дати, ушкварити, урубати, улупити, чухнути* «побігти»; *витинати, давати, шпарити, різати* «танцювати» тощо.

Отже, у тексті кіноповісті О. Довженка функціонує велика кількість дієслів, які в змодельованих конструкціях втрачають, ослаблюють або набувають семантику руху. Метафоричне мовомислення письменника допомагає створити динамічні образи людей, об'єктів природи, абстрактних понять, захопливу розповідь про дитинство, надавши їй особливого підтексту та філософського звучання.

Окрім дієслів, які мають семантику руху в мовній системі або розвивають її в контекстуальному оточенні, функційними компонентами семантичного поля руху постають інші частини мови.

Важливі для створення динамічної оповіді про дитинство письменника є іменники, які репрезентують опредметнені дії і стани. Вони є похідними словотвірними утвореннями від дієслів руху. Передусім звертаємо увагу на віддієслівний безафіксий іменник *рух*, який фіксуємо в реченні про творче світобачення ліричного героя, механізми уяви та асоціативно-логічних зчеплень митця: *Неспокій, рух і боротьбу я бачив скрізь – в дубовій вербовій корі, в старих пеньках, у дуплах, в болотній воді, на поколупаних стінах. На чому б не спинилось моє око, скрізь і завжди я бачу щось подібне до людей,*

коней, вовків, гадюк, святих; щось схоже на війну, пожеар, бійку чи потоп. Все жило в моїх очах подвійним життям. Все кликало на порівняння, все було до чогось подібне, давно десь бачене, уявлене й пережите (17, с. 443). Уважаємо, що ключова лексема *рух* реалізує в продемонстрованому контексті амбівалентне значення, оскільки йдеться не тільки про рух як «процес розвитку, результатом якого є зміна якості об'єкта, перехід від одного якісного стану до іншого», а й про рух як «зміну положення об'єкта внаслідок переміщення, обертання, коливання» [61, т. 8, с. 914]. Процитований фрагмент із кіноповісті засвідчує органічний зв'язок принципів художнього мовомислення письменника із формою втілення ідейно-тематичного задуму, пояснює продуктивність динамічних словесно-художніх образів у його творах, організацію різнорівневих засобів мови для створення кінематографічного, а отже, динамічного, ефекту зображення дійсності.

Семантику руху імпліковано містить віддієслівний іменник *захід*. Хоч у представлених у кіноповісті реченнях слово й реалізує значення «час, коли заходить сонце» [61, т. 3, с. 381]: *І це було видно по заході сонця*, коли довго дивитися зблизька у велике темно-сізе кінське око... (17, с. 466); *Любив, коли скидалась велика риба в озері чи в Десні на заході сонця* (17, с. 442), семантичний складник переміщення асоціативно присутній у позначеній ситуації через уявлення про часову зміну й пов'язаний із нею спуск світила за обрій.

Фіксуємо у творі назви таких транспортних засобів, як *поїзд* та *віз*, які належать до периферії поля руху, оскільки семантично їхня твірна основа пов'язана з дієсловами переміщення. У плані інтерпретації вони представляють два концептуальні світи: чуже й далеке від малого Сашка місто та його рідне село. Іменник *поїзд* фігурує в розповіді персонажа про дивовижного хижака, який розгулював берегом Десни: ... *коли трапилась аварія поїзда під Бахмачем...* (17, с. 464). Про наявність семи руху в семантичній структурі іменника свідчить тлумачення лексичного значення в

Словнику української мови: «ряд з'єднаних між собою залізничних вагонів, що рухаються з допомогою локомотива» [61, т. 6, с. 831].

Іменник *віз* як назва транспорту, «засіб пересування на чотирьох колесах з кінною або воловою тягою здебільшого для перевезення вантажів» [61, т. 1, с. 667], опосередковано, на основі дериваційних відношень, пов'язаний із семантикою руху. Особливо виразні такі асоціації в контекстуальному оточенні з дієсловами переміщення (*їдучи, спинявся, переносили*), іншими іменниками, які асоціюються з рухом (*скрип коліс*), а також словами – показниками відношень місця (*з лугу, на небо, коло хати, в дворі, в хату*): *Любив, їдучи на возі з лугу, дивитися, лежачи, на зоряне небо. Любив засинати на возі і любив, коли віз спинявся коло хати в дворі і мене переносили, сонного, в хату. Любив скрип коліс під важкими возами в жнива* (17, с. 442). Паралельний тип зв'язності між реченнями надфразної єдності, анафоричне повторення ключового дієслова *любив* уможлиблюють зміну кадрів-спогадів, які один за одним пропливають в уяві ліричного героя і на архітектонічному рівні також динамізують оповідь.

Мікрогрупу периферійних віддієслівних іменників поповнює слово *біг* «дія за значенням *бігти*» [61, т. 1, с. 174]. В аналізованому тексті цей лексико-семантичний варіант функціонує своєрідно: ... *докірливо хитав головою і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу* (17, с. 433). Формально виділена конструкція збігається зі структурою фразеологізму з *бігом часу*, за допомогою якого в українській мові можна вказати на послідовність перебігу дій, виразити часові відношення «згодом, пізніше» [61, т. 1, с. 174]. Але в О. Довженка іменник *біг* реалізує саме семантику руху, постає синонімічним до *плин, перебіг, швидкий рух*.

Віддалений асоціативно-дериваційний зв'язок із дієслівною семантикою переміщення простежуємо в іменнику *східці*, який ужито для опису будівлі Яреми Бобира, який «*мовчки розібрав на сінях стріху, зробив на даху кошару, побудував східці, наносив повне горище сіна і збіжжя*» (17, с. 452). Лексичне значення «горизонтальні виступи, перекладини, на які

ступують, піднімаючись куди-небудь або спускаючись звідкись» [61, т. 9, с. 888], безумовно, пов'язане з предметним світом частин будівлі, і тільки етимологічний аналіз та фонові знання про призначення об'єкта наштовхують на асоціацію з рухом.

Серед віддієслівних іменників кілька лексем позначає опредметнену дію, пов'язану з водною стихією. Так, для позначення руху водного середовища О. Довженко використовує віддієслівний іменник *плескіт*, який означає «шум від руху води, падіння в неї» [61, т. 6, с. 577]. Це слово стилістично марковане в романтичному роздумі-монолозі ліричного героя, відтворює відтінок шуму, зокрема, його легкість, жвавість, приємне враження: *Любив плескіт води весняної* (17, с. 442).

Віддієслівна багатозначна лексема *плав* у тексті кіноповіді безпосередньо не пов'язана з динамічною семантикою, тому що позначає «невеликі мулуваті-торф'яністі плавучі утворення з коренів і стебел очерету, рогозу, вкриті рослинами» [61, т. 6, с. 554]. Тільки фонові знання про цей об'єкт природи, про здатність плаву пересуватися за течією, а також сполучення з дієсловом руху по воді (*І плав пливе* (61, с. 444)) дає підстави включити іменник *плав* до периферії поля руху.

У семантичній структурі іменників *мореплавець* та *поплавок* також простежуємо смисловий асоціативний зв'язок із дією *плавати*. Перше слово «той, хто подорожує морями» [61, т. 4, с. 802] характеризує Сашкового батька з емоційно-оцінним відтінком гіркої іронії: *У тебе човен на всю губернію, і сам ти мореплавець* (17, с. 451). Іменник *поплавок* репрезентує предметну співвіднесеність із прикріпленим до ліски шматком легшої за воду речовини, яка допомагає утримувати гачок на потрібній глибині та сигналізує про клювання риби [61, т. 4, с. 802]: *Після рибалки дід Захарко запалював цигарку і довго сидів біля хати на колодці, дивлячись в одну точку, немовби на поплавок* (17, с. 441). Предметна співвіднесеність слів домінує над процесуальною, тому зв'язок із семантикою руху ослаблений.

Зауважимо, що для художньої манери письменника як представника поліського регіону, майстра слова, який відтворює живу розмовну стихію, показове вживання стилістично маркованих слів та їхніх форм, зокрема й просторічних. Такі одиниці фіксуємо й серед компонентів семантичного поля руху. Наприклад, у фрагменті: ... **виплигнув** він [лев. – І. К.] **на волю**, **глянув навкруги**, і так йому, очевидно, стало погано, так остогидли глядачі, й приборкувачі, і все на світі, що він махнув на все та й **подався на Десну** знайти собі хоч трохи відпочинку. **Тільки не пройшов** він і **тридцяти верстов**, як догнали його, **оточили з усіх боків** і вбили, бо він був лев (17, с. 464) – містяться розмовні форми *виплигнув*, *остогидли*, *подався*, *верстов*. Серед них процеси руху, переміщення називають слова *виплигнути* і *податися*. Для побудови каркасу загального тла динамічної розповіді письменник уживає дієслова з прямим значенням коливального й поступального руху: *виплигувати* «стрибаючи, вибиратися звідкись» [61, т. 1, с. 454], *оточувати* «обступати об'єкт з усіх боків» [61, т. 5, с. 809], *подаватися* «вирушати кудись, ідучи, їдучи або відлітаючи» [61, т. 6, с. 731], *доганяти* «настигати когось, наближатися до об'єкта, який рухається попереду» [61, т. 2, с. 338]. Доповнюють семантику руху дієслів просторові поширювачі, які вказують, куди спрямований рух, як він відбувався. Це прислівник *навкруги*, прийменниково-відмінкові форми *на волю*, *на Десну*, *з усіх боків* та кількісно-іменне сполучення слів *тридцять верстов*. На синтаксичному рівні ч асові семантико-синтаксичні відношення процесів руху виражає складений сполучник підрядності *тільки ... як*, що вказує на швидке настання процесу в головній частині після завершення дії в підрядній частині [12, с. 232]

Талант О. Довженка виявляється в майстерному оперуванні просторічними ресурсами української мови, як-от: *А бодай би ти не виліз з того тютюну до хторого **пришествія!*** (17, с. 435). Актуалізований у мовленні баби віддієслівний іменник *пришествіє* (літературне – *пришестя*) «прихід, поява» вжито в складі фразеологізму біблійного походження *друге*

пришестя, що означає «невідомо до якого часу, вічно» [61, т. 8, с. 102]. Семантичний компонент руху імплікований у значенні твірної дієслівної основи.

Часто метафоризації піддаються дієслова зі значенням відношень передавання чогось комусь. Наприклад, розмовна форма головного члена односкладного означено-особового речення *давайте* вжита в спонукальному значенні в полілозі між селянами та священником під час повені: – *Давайте сюди, батюшко!* (17, с. 453). Таке слововживання передає спонукування до нагального переміщення, руху до певного місця. Зміст слова, який закладено в репліці, розуміємо за контекстом.

Зрідка фіксуємо вживання ад'єктивованих дієприкметників, у семантику основи яких закладене значення руху, переміщення. Наприклад, полісемічне слово *перелітний*, утворене від дієслова *перелітати*, стосується птахів і містить конотацію руху «який на зиму відлітає в південні краї, а влітку повертається» [61, т. 6, с. 217]. Цей ад'єктив письменник використовує для опису об'єктів дійсності, які сприймає під час своєї медитації-сповіді малий Сашко: ... *попід хмарами лине перелітне птаство* (17, с. 444). У подібних текстових фрагментах простежуємо своєрідне згущення семантичного простору руху. Зокрема. У цій предикативній частині складного речення навколо дієслова *лине* зі значенням переміщення в повітряному просторі об'єднуються інші одиниці, які в семантичній структурі мають семи руху: *птаство, перелітне, попід хмарами*.

Отже, семантичне поле руху в кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» формує не лише семантика дієслів із відповідним прямим значенням, природа яких передбачає називання процесів переміщення об'єктів у просторі, часі, один щодо одного. Важливими щодо функційного навантаження виявляються й метафоричні дієслівні форми, які реалізують семантику переміщення в контекстуальних умовах, а також слова інших лексико-граматичних класів з прямим або переносним значенням руху, зокрема, віддієслівні іменники, які зберігають семантичний компонент руху

від твірної дієслівної основи. Комплексне використання дієслів та їхніх похідних утворень на позначення руху через стани, предмети, ознаки сприяє створенню живого, динамічного художнього образу світу у творі.

3.2. Виразальні можливості засобів синтаксичного рівня

Мова кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» позначена образністю, емоційністю, актуалізацією лексики на позначення руху, ритмізованим синтаксисом, композиційною зміною кадрів, що в органічній єдності формує динаміку оповіді. Цю ознаку, на думку Я. Стецько, підсилює монтаж картин, умовність меж «між реальністю, фантазією, маревом, спогадом і мрією», пропущених крізь оптику дитячого світосприйняття [70, с. 29].

До формування семантичного поля руху залучені й засоби синтаксичного рівня мови, адже синтагматичні відношення між словами збагачують їхній виразальний потенціал, дають можливість створити нові значеннєві й стилістичні відтінки. У зв'язку з цим зупинимось на прислівникових поширювачах дієслівної семантики руху в аналізованому тексті О. Довженка та на синтаксично-стилістичних прийомах досягнення ефекту динамізації розповіді.

Як показало наше дослідження, дієслова із семантикою поступального, коливального та обертального руху виявляють зв'язки з прислівниковими поширювачами різної семантики: якості та способу дії, локативної, темпоральної, мети, інтенсивності. Найбільшу продуктивність виявляють характеристики якості й способу дії, а також місця й часу, «адже будь-яка дія, стан, процес, ознака тощо має певне місце, час і спосіб перебігу» [15, с. 12–13].

Активно функціонують при дієсловах на позначення руху якісно-означальні прислівники та прислівники способу дії. Вони характеризують дію в якісному плані, показують, як, у який спосіб вона відбувається [64,

с. 141]. До цієї семантичної групи належать лексеми *швидко*, *рчки*, *докірливо*, *стрімголов*, *хутко*, *поволі*, *тихо* тощо. Наприклад, лексема **швидко** походить від прикметника **швидкий** і називає спосіб, за якого щось «відбувається, здійснюється з великою швидкістю, дуже рухливо; стрімко» [61, т. 11, с. 429]. Цей прислівник представлений в О. Довженка для зображення подій, передачі стрімкості переміщення, руху, а також для характеристики активності малого Сашка в різних життєвих ситуаціях: – *Здрастуйте, діду!* – сказав я, знявши обома руками шапку, і **швидко пішов** далі (17, с. 441); *Я тоді швидко підводжусь і – зирк через комин: ой! Прабаба лежить на столі під богами, дідова мати* (17, с. 447). Фіксуємо вживання прислівника *швидко* в іншому контексті, у сполученні з дієсловом *проходити*, котре реалізує значення «переставати мучити, тривожити когонебудь; припинятися [про хворобу]» [61, т. 8, с. 338]. Тут більш виразно, на наш погляд, семантика способу дії доповнюється часовим відтінком. Дієслівно-прислівникова конструкція вживається, щоб передати короткочасні страждання головного героя, припинення хвороби: *Тоді біль швидко проходив, а за копійку можна було купити у Масія аж чотири цукерки і вже смакувати до самого вечора* (17, с. 434).

На спосіб дії вказує і часто вживаний в О. Довженка полісемічний прислівник *стрімголов*, який має значення «дуже швидко, прожогом» і «вниз головою, сторч головою» [61, т. 9, с. 778]. Оскільки значення першого лексико-семантичного варіанта пов'язане зі швидкістю, то можемо говорити про одночасну актуалізацію часового відтінку. Такі семантичні відмінності простежуємо в рядках кіноповісті: *Упоравшись трохи з духом, дід знову хапав вила чи сокиру і стрімголов кидався в саме пекло* (17, с. 458); *Старший мій брат Оврам був давно уже проклятий бабою, і його гола душа давно летіла стрімголов з лівого верхнього кутка картини прямо в пекло за те, що драв голубів на горищі і крав у піст з комори сало* (17, с. 438).

На швидкість переміщення вказує також прислівник способу дії *хутко*, який походить від прикметника *хуткий*, що означає «який відбувається,

здійснюється з великою швидкістю; швидкий, скорий» [61, т. 11, с. 177]. Поєднання прислівника з дієсловом руху динамізує зображений спосіб переміщення з місця на місце: *Заліз я хутко в старий човен, що стояв у клуні в засторонку, і почав думати, що мені робити для поновлення святості* (17, с. 440). Підсилена асиндетоном ампліфікація присудків із прислівниковими поширювачами інтенсифікує стрімкість перебігу подій: *Я хутко злізаю на запічок, звідти плигаю в дідові валянці і повз старців вибігаю стрімголов надвір* (17, с. 447). Так письменник передав непосидючість головного героя, гіперактивність, проворність молодого організму.

Антонімічне значення має прислівник *поволі*, який означає «не швидко, не поспішаючи» щось робити [61, т. 6, с. 690]. Він гармонійно поєднаний із дієсловом поступального руху й допомагає створити неймовірну картину дитячих спогадів, які межують із вигадкою, особливо коли мова йде про незвичайну тварину. Письменник демонструє читачам своє захоплення й не хоче швидко відпускати цей спомин, тому й використовує лексему *поволі*: *Дивлюсь на чарівний, залитий срібним світлом берег: «Явися на березі лев», – появляється лев. Голова велична, кудлата грива і довгий з китицею хвіст. Іде поволі вздовж висипу над самою водою* (17, с. 463).

Прислівник *тихо*, семантично споріднений із прикметником *тихий*, у поєднання з дієсловом руху реалізує значення «повільний, нешвидкий» [61, т. 10, с. 130], як-от: *Я поліз попід тином, поза купою гною, мимо гарбузиння, увійшов тихо в темні сіни й спинивсь перед хатніми дверима* (17, с. 436).

Безпосередній спосіб руху передає розмовний прислівник способу дії *рачки* із семантикою «спираючись на обидві долоні і на обидва коліна» [61, т. 7, с. 460]. Його логічна й семантична сполучуваність передбачає поєднання виключно з дієсловом стативи або переміщення, як-от: *стати рачки, лізти рачки, повзти рачки*. У тексті «Зачарованої Десни» автор удається до прийому еліпсису, за якого пропускає дієслово зі значенням переміщення, але вводить прислівниковий поширювач із виразною якісною способовою характеристикою. За такого вживання прислівник додатково навантажується

в смисловому плані й сприймається як цілісний комплекс «рух + його спосіб»: *Побіжу, – думаю, – в малину, та **рачки** поїд тютюном* (17, с. 435).

Допомагає виразити спосіб дії і прислівник *докірливо*, похідний від прикметника *докірливий* «виражає докір; сповнений або пройнятий докором» [61, т. 2, с. 352]. За допомогою словосполучення *докірливо хитав головою* письменник передає емоції батька, які викликані порівнянням прекрасних минулих часів із гірким для нього теперішнім: *А коли ми ото часом наловимо волоком чи топчійкою риби і принесемо до куреня, він, усміхаючись, **докірливо хитав головою** і промовляв з почуттям тонкого жалю і примиренності з бігом часу: – А-а, хіба це риба! Казна-що, не риба* (17, с. 433).

У кіноповісті фіксуємо актуалізацію й інших розрядів прислівників, зокрема обставинних місця, напр.: *ліворуч, праворуч, униз, вгору, надвір* та ін. Уживання таких форм поряд із дієсловами руху спрямоване на те, щоб указати напрям, куди переміщається персонаж. Це допомагає створити довершену картину справжнього життя з різними деталями. Так, прислівник *ліворуч* означає «з лівого боку; протилежне праворуч» [61, т. 4, с. 508]; семантика слова *праворуч* – «з правого боку; протилежне ліворуч» [61, т. 8, с. 508]. Уживання антонімічної пари *ліворуч – праворуч* в одному контексті розширює просторові межі переміщення, що яскраво продемонстровано в епізоді про поїздку Сашка на косовицю: *Дивлюсь я на моє небо і **повертаю** з возом і косарями **праворуч і ліворуч**, і зоряний всесвіт повертає разом з нами, і я непомітно лину в сон, щасливий* (17, с. 457); *Переїхати треба дві великі калюжі з гнилицями, що ніколи не висихали, два мости, потім знову одну гнилицю, потім два хутори з собаками і село Мале Устє по вузесеньких кручених вуличках, далі треба їхати вздовж річки крутим берегом і боятись, щоб не перекинутись у воду, потім треба було **брати праворуч униз** і з розгону – через річечку бродом, далі на гору і з гори, і знов на гору і з гори, а далі **праворуч** раз і другий, і знов понад річкою між осик і дубів, і вже аж там, над самою Десною, було моє царство* (17, с. 457).

Просторові характеристики щодо напрямків руху вносять антонімічні прислівники *вгору* «за напрямком догори; протилежне вниз» [61, т. 1, с. 308] – *вниз* «у напрямі до низу» [61, т. 1, с. 709]. Ужиті в одному контексті, ці прислівники формують прийом антитези, зокрема в описі картини «Божого суду»: *Посередині лізли з домовини мерці – одні до раю вгору, інші вниз* (17, с. 438). Пропуск дієслів із семантикою поступального руху в другій і третій предикативних частинах, різноспрямований рух – усе це динамізує образ.

Місце зосередження руху об'єкта називає прислівник *посередині* «у середині, в центрі або недалеко від центра чого-небудь» [61, т. 7, с. 316]; а вектор спрямування дії – слово *надвір* «за межі приміщення; на подвір'я, на вулицю» [61, т. 5, с. 64], напр.: *Посередині лізли з домовини мерці...; ... вибігаю стрімголов надвір...* (17, с. 447)

Семантику напрямку руху має також прислівник *прямо*, що означає «рівно витягнувшись у якому-небудь напрямку, без вигинів; у прямому напрямку від якогось пункту, якоїсь точки» [61, т. 7, с. 368], як-от в епізоді кіноповісті, де розповідається про брата головного героя: *Старший мій брат Оврам був давно уже проклятий бабою, і його гола душа давно летіла стрімголов з лівого верхнього кутка картини прямо в пекло за те, що драв голубів на горищі і крав у піст з комори сало* (17, с. 438).

Невизначеність місця чи напрямку переміщення виражає прислівник *десь*, який має значення «у якомусь невизначеному місці, невідомому напрямку» [61, т. 2, с. 257]. Такий поширювач функційно адекватний під час опису мрій матері, яка виринає в сновидіннях малого Сашка, де не важливо зовсім ні місце, ні напрямок, адже це підсвідомість: *Я вертаюсь з Дунаю до хати, оглядаюсь: аж і мати співає, гойдаючи колиску, і в неї зовсім не хатня мрія, щось зовсім не буденне, ніби сама вона теж лине десь у просторах свого серця, і дівки за вікном на морозі під зоряним небом* (17, с. 468).

Дещо збіднена в межах досліджуваного тексту семантика обставинних часових прислівників, однак уживання їх при дієсловах руху розгортає інформацію про хронотоп, указуючи на послідовність дій чи їх повторення,

на вихідний чи кінцевий відлік часу, напр.: *Я тоді швидко підводжуся...*; *... дід знову хапав вила чи сокиру і стрімголов кидався в саме пекло...*; *... його гола душа давно летіла стрімголов...* тощо. Обставинні поширювачі допомагають окреслити дію-рух у різних аспектах, що стосуються часового виміру.

Значно меншу продуктивність у текстотворенні виявляють обставинні прислівники мети. Власне, кількісний склад їх в українській мові також менший [63, с. 142]. Скажімо, прислівникові сполучення *на зло* «щоб завдати кому-небудь неприємностей» [61, т. 3, с. 597] та *на досаду* «для почуття незадоволення, гіркоти, викликаного чим-небудь» [61, т. 2, с. 381], які О. Довженко використовує для передачі власного ставлення до поведінки людей, які не поважають робітників: *Зате багато дачників тепер купається в трусах, на зло робочим людям, в гарячий літній час і, очевидно, на досаду, бо чого ж мені й досі так соромно відпочивати там, де працюють люди?* (17, с. 471).

Зауважимо, що в окремих випадках у досліджуваному тексті кількість прислівникових поширювачів при дієсловах із семантикою руху може збільшуватися до двох-трьох, що передбачено семантико-синтаксичною структурою речення в українській мові, характером сполучуваності дієслів як контекстуально зумовлених компонентів [15, с. 17]. Це можуть бути компоненти як однієї, так і різних семантичних груп, напр.: *Хмари по небу пливуть вибагливо й вільно...* (17, с. 443) – якісно-означальні прислівникові поширювачі; *Аж ось потроху, тихо-тихо, човен наче захитався піді мною і поплив...* (17, с. 444) – кількісно-означальна та якісно-означальна характеристики дієслова.

Для показу інтенсивності та швидкості руху О. Довженко на синтаксичному рівні використовує неповні еліптичні речення, тобто конструкції, у яких «неназваний член не визначається з контексту та обстановки мовлення, а зумовлюється структурою та семантикою самого речення» [68, с. 135]. Синтаксисти наголошують на типовості цих структур у

розмовному мовленні, де вони можуть відтворювати стан збудження, підвищення афектації, розкутої емоційності [18, с. 260]. На думку Н. Пасік, пропуск присудка, який належить до тематичного поля переміщення, актуалізує, підсилює семи руху [50, с. 142].

Наше спостереження показало, що неповні еліптичні конструкції передають стрімке переміщення головного героя, який, зробивши шкоду, тікає від бабиного покарання. Із контексту речення читачі розуміють, про який процес ідеться і яке дієслово пропущене: **Я – бігом. А вона – зирк та за мною** (17, с. 435) *Побіжу, – думаю, – в малину, та рачки попід тютюном. Пірат за мною* (17, с. 435). Як бачимо, один компонент внутрішньосинтаксичної будови словесно не представлений, але цілком зрозумілий, легко усвідомлюється і уявно поновлюється адресатом мовлення саме із синонімічної групи дієслів руху, напр.: *Я (кинувся, побіг, чкурнув, рвонув, дременує) бігом. А вона – зирк та (кинулася, побігла, рушила) за мною; ... та рачки (поліз, поповз) попід тютюном. Пірат (поліз, поповз, побіг, кинувся) за мною.*

У реченні *Мені захотілось до хати* (17, с. 436) пропущена дієслівна частина головного члена односкладного безособового речення; імовірно, це інфінітив *іти* або інше дієслово поступального руху твердою поверхнею. При цьому допоміжне модальне дієслово *захотілось* представлене. Формальна відсутність дієслова руху не впливає на розуміння змісту речення, семантика переміщення все одно наявна.

Натрапляємо на випадки синтаксичного нанизування великої кількості предикативних частин складного речення, в окремих із яких також є еліптичний пропуск дієслова руху. Це можна простежити в такій граматичній конструкції, де в останній предикативній частині відсутні присудки: *Хай потім понесуть мене до ями¹, а я коло ями як оживу², та чого коло ями³, я ще раніше оживу, та як схоплюсь⁴, а баба як побіжить куди-небудь і не вернеться⁵, а ми тоді до хати та за коливо⁶* (17, с. 436). Пропущені предикати передбачають різну семантику: перший – зі значенням руху

(*підемо, заїдемо, побіжимо, ускочимо* тощо), другий – зі значенням дії, процесу вживання страви (*візьмемося, почнемо їсти*). Зміст усього речення дуже динамічний, про що свідчить ампліфікація предикативних частин, повторення зіставного сполучника *а*, підсилювальної частки *як*, дієслова зі значенням переміщення (*понесуть* «іти, спрямовуватися кудись із якоюсь ношею», *оживу* «почну рухатися», *схоплюсь* «різко, стрімко залишу місце, встану», *побіжить* «почне швидко рухатися», *не вернеться* «не прийде й не прийде назад»). Останній суттєвий прийом динамізації – еліпсис, що підвищує стрімкість процесу, підкреслює важливість не дії, а результату.

За кінематографічним принципом стрімкої зміни кадрів, зміни напрямку погляду О. Довженко застосував прийом переліку фрагментів дійсності через актуалізацію безсполучникових речень із неповними частинами: *Вбігаю в ліс – гриби. У лози – ожина. В кущі – горіхи. В озері воду скаламучу – риба* (17, с. 457). Передбачене повторення дієслова руху *вбігаю* в другому та третьому реченнях за формальної його відсутності, а також пропуск присудків у другій предикативній частині перших трьох речень не лише економить мовні засоби й переносить основну увагу на місце й результат побачено, але й робить ритм розповіді стрімким, динамічним. Розмаїття сприйнятих виявів життя, руху всього в просторі й часі навколо малого Сашка дає змогу показати, як він насолоджується моментом єднання з природою.

Для динамізації художніх картин у кіноповісті раціонально використано стилістичний прийом ампліфікації – нанизування однотипних засобів мови для збагачення змістових нюансів: доповнення, збагачення, підсилення характеристики [18, с. 353]. Ілюструє це явище багато речень із О. Довженка, напр.: *Вони лізли одна на одну, **переплітались**, душились, **дерлися** на хлів, на стріху, **повзли** на тин, а гарбузи **звисали** з тину прямо на вулицю* (17, с. 431). Використовуючи такий вид синтаксичного ускладнення, поєднуючи дієслова з прямою та асоціативною семантикою руху, письменник зумів створити хаотичну мінливу картину життя, яке не стоїть на

місці. Єдність різноспрямованих переміщень демонструє багатство семантичного поля руху.

Нанижуючи предикативні частини й однорідні члени в одну синтаксичну конструкцію, автор тим самим називає численні дії, що відбуваються послідовно, але в читача не виникає відчуття тягlosti часу, навпаки, ми відчуваємо інтенсивність переміщення, як-от: *Переїхати треба дві великі калюжі з гнилицями, що ніколи не висихали, два мости, потім знову одну гнилицю, потім два хутори з собаками і село Мале Устє по вузесеньких кручених вуличках, далі треба їхати вздовж річки крутим берегом і боятись, щоб не перекинутись у воду, потім треба було брати праворуч униз і з розгону – через річечку бродом, далі на гору і з гори, і знов на гору і з гори, а далі праворуч раз і другий, і знов понад річкою між осик і дубів, і вже аж там, над самою Десною, було моє царство!* (17, с. 456). Для динамізації цієї картини письменник застосовує ряди однорідних додатків (*дві калюжі, два мости, одна гнилиця, два хутори, село*) і локативних обставин (*на гору, з гори, праворуч униз* та інші), які вказують на змінність місць, що в цілому асоціативно передає рух. Оклична інтонація визначає силу звучання й підсилює динамізм.

Цілеспрямовано організовані мовні засоби сприяють створенню асоціативності із живописом та кінематографічним мистецтвом, про що вказують дослідники поезики Довженкових творів [70, с. 25]. Динамізації темпу мовлення сприяє, скажімо, ампліфікація простих речень із предикатами у формі минулого часу. Виникає легкий, стрімкий темп із чіткою ритмікою.

Стильова тональність «Зачарованої Десни» О. Довженка змінна: вона то пройнята філософсько-сумними мотивами, то динамічними, життєво наснаженими нотками, інтонаційними модуляціями гармонує з настроями ліричного героя. Рух у широкому розумінні, стрімку ритміку створює навіть піднесена динаміка окличного речення, поєднана з ампліфікаційними рядами та повторами: *До чого ж гарно й весело було в нашому городі! Ото як вийти*

з сіней та подивитись навколо – геть-чисто все зелене та буйне. А сад, було, як зацвіте весною! А що робилось на початку літа – огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте. Цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля. А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви! Чого тільки не насадить наша невгамовна мати (17, с. 431). Відсутність дієслів із семантикою руху ще не означає, що це статична картина. Рух – це і безперервний процес розвитку, зміна стану об'єкта тощо. Тому й предметне багатство розлогої картини рослин на городі, й ампліфікація пришвидшують темп мовлення, рухають оповідь. Застосований метод синтаксичного моделювання дає зробити висновок про ритмічний злам на межі між синтаксичними конструкціями «підмет + присудок» (*огірки цвітуть, гарбузи цвітуть, картопля цвіте*) та моделями «присудок + підмет» (*цвіте малина, смородина, тютюн, квасоля*) сприяє динамізації оповіді. На думку Я. Стецько, «повторюваність дієслова *цвіте* (в однаковому синтаксичному малюнку, а потім несподівано в іншому) створює спершу враження емоційного задихання, а на зміні позиції дієслова – відчуття глибокого вдиху» [70, с. 26]. Швидкий темп досягається прийомом перерахування об'єктів, які сприймає захоплений ліричний герой. Ампліфікаційні ряди оживлюють простір, наділяючи його ознаками кінокадрів. Контрастність, пов'язана зі змінами темпоритму, образів, настрою в «Зачарованій Десні», близька до змін планів та настрою в музиці.

Окреслення шляху переміщення об'єкта, а отже, й характеристика руху можлива через вказівку на місце або кілька місць одного маршруту, яким рухається цей об'єкт, напр.: *А човен понесло й понесло через сад, пастівник – на Заріччя, з Заріччя мимо хуторів – на Десну* (17, с. 444). Це безособове речення цікаве тим, що письменник на початку граматичної конструкції використовує повтор дієслова *понесло* «змушувати рухатися під силою свого руху» [61, т. 7, с. 157], яке згодом пропускає, щоб передати монотонний, урівноважений, спокійний рух, уводячи лише локативні обставини, які й допомагають зрозуміти, що переміщення продовжується.

Поєднання статичних і динамічних образів в одному ряду однорідних членів речення, перехід від інертного стану до динамічного з окресленням етапності, фазовості підсилює експресію змальованих образів, унаочнює ланцюг подій, як-от кадри стрімкого руху чотирилапого улюбленця родини, який, зляканий дідовим кашлем, тікав у рослини: *Тоді Пірат, що спав біля діда на траві, **схоплювався** спросоння, **тікав** у любисток і з переляку гавкав уже звідти на діда* (17, с. 433), або спосіб утікання малого Сашка від страшних звуків дідового реву: *Я **упав** в зелену гущавину й **поліз** по під листям просто до огірків»* (17, с. 434). Однорідні присудки *схоплювався ... тікав, упав ... поліз* ніби поетапно передають розмірений сюжетний рух подій.

Однорідні присудки *не ходжу, літаю* допомагають відтворити швидке переміщення малого Сашка, який під емоціями радості на косовиці прагне вивчити все навкруги: *І вже я **не ходжу**, а тільки **літаю**, ледве торкаючись луку* (17, с. 457). Протиставні відношення, передані через сполучник *а* при запереченні першого однорідного члена, забезпечують уточнення способу переміщення. Конкретизації способу руху сприяє і відокремлена обставина, виражена дієприслівниковим зворотом.

Динаміка руху в ряду однорідних членів може наростати або спадати. Якщо перший член у ряду однорідних має статичну семантику, а наступний (наступні) динамічну, то це висхідна градація, наприклад, у реченні, де описано медитацію Сашка в човні, яка переросла в сон: *Аж ось потроху, тихо-тихо, човен наче **захитався** піді мною і **поплив** з клуні в сад по траві поміж деревами й кущами повз погребню й любисток, **проплив** повз діда* (17, с. 444). Таке ускладнення предикатами, поряд із якими наявні обставини міри і ступеня, способу дії та місця, допомогло створити спокійний уявний рух човна. Низхідну градацію спостерігаємо в реченні, ускладненому однорідними присудками, які автор розміщує на відстані один від одного, включаючи в групи локативні обставини, що уповільнює рух, який в кінці граматичної конструкції взагалі зникає: *Я **поліз** по під тином, поза купою*

гною, мимо гарбузиння, **увійшов** тихо в темні сіни й **спинивсь** перед хатніми дверима (17, с. 436). Спадній градації сприяє перехід від дієслів, що називають активний рух, до кінцевого компонента ряду однорідних членів – дієслова зі статичною семантикою *спинивсь*, що означає «переставати рухатися, припиняти свій рух; ставати, зупинятися» [61, т. 9, с. 07].

Аналіз рядів однорідних присудків – дієслів руху дає підстави для висновку, що швидкий темп переміщення створюється завдяки трьом і більше однорідним дієсловом з відповідною семантикою активного руху без обставин або з обмеженою їх кількістю, напр.: *Я хутко **злізаю** на запічок, звідти **плигаю** в дідові валянці і повз старців **вибігаю** стрімголов надвір* (17, с. 447). Семантика обставин способу дії при цьому дуже важлива.

Фіксуємо й ускладнення рядів однорідних присудків зі значенням руху повторенням останнього компонента. Повтори вживаються для вираження тривалості й активності руху, на вагомості якого автор намагається наголосити, щоб передати настрій персонажа: *Так я тоді **зліз** на купу лози та й ну **гойдатися**, та й ну **гойдатися**, та й ну **гойдатися*** (17, с. 447). Повторювані при кожному інфінітиві приєднувальний сполучник і модальна частка (*та й ну*) вносять семантичний відтінок енергійного початку руху в минулому. Системна організація різнорівневих мовних засобів дала змогу відтворити довготривалий ритмізований рух.

О. Довженко використав у тексті не лише ряди однорідних присудків, а й ряди однорідних підметів, які також динамізують змодельовані картини дійсності. Так, наприклад, у епізоді про стихійне явище повені зображено переміщення великої кількості рослинного світу, що вказує на масштабний, сильний, довготривалий рух води: *Пропливають лози, верби, в'язи, тополі у воді, зелені **острови*** (17, с. 444). Синтаксична модель координації кількох підметів з одним присудком – дієсловом руху у згорнутому вигляді передає кілька граматично однотипних фраз: *пропливають лози, пропливають верби, пропливають в'язи* тощо.

Змальовуючи розлив річки, динаміку природної стихії, неконтрольований рух природних об'єктів на водоймі, письменник вдало використовує цілий арсенал мовних ресурсів: актуалізує семантику слів, задіює синонімічний потенціал, ряди однорідних членів, безсполучниковий зв'язок предикативних частин із повтором слів, аби передати стихію: *Вода, хмари, плав – все пливло, все безупинно неслося вперед, шуміло, блищало на сонці* (17, с. 451).

Отже, важливе значення для розгортання семантичного поля руху в кіноповісті «Зачарована Десна» мають прислівники, які вказують на спосіб, мету, міру та час руху й переміщення, подаючи динамічну картину дійсності. На синтаксичному рівні засобом формування семантичного поля руху постають неповні еліптичні речення, ряди однорідних членів, повтори. Поєднання всіх цих мовних засобів дає змогу створити багатоманітний рух та переміщення у творі, передати динаміку розповіді письменника.

Висновки до розділу 3. Отже, до формування семантичного поля руху в кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна» залучено лексико-семантичні, асоціативно-дериваційні й синтаксичні засоби мови. Окрім дієслів із прямою семантикою поступального, коливального та обертального руху, подібне значення передають дієслова інших лексико-семантичних полів, актуалізуючи в контексті переносні, метафоричні значення. Семантичний компонент переміщення містять латентні семи віддієслівних іменників, а також іменники, які асоціативно пов'язані з рухом на суші, у повітрі чи воді. Поряд з дієсловами руху важливу роль у поданні динамічної картини дійсності відіграють прислівники. У семантичному плані прислівникові поширювачі позначаючи якість і спосіб дії, місце дії як чітко окреслений простір, напрям і час дії та її мету. Поєднання деяких якісно-означальних прислівників із дієсловами руху створює додатковий часовий відтінок. Дієслівно-прислівникові конструкції в тексті «Зачарованої Десни» в цілому відображають загальномовні тенденції в семантичному й граматичному поєднанні слів, хоч у деяких випадках письменник удається до стилістичних

прийомів ампліфікації та антитези. На синтаксичному рівні засобом експлікації семантичного поля руху постають неповні еліптичні речення, ряди однорідних членів, повтори. Такі синтаксичні моделі та види ускладнень допомагають передати якісні характеристики руху, указавши на його пришвидшення чи уповільнення, довготривалість чи короткочасність, моделюють мовними засобами мінливе життя, розкривають усі його грані в динаміці.

ВИСНОВКИ

Дослідження структурної та змістової організації семантичного поля руху в кіноповісті «Зачарована Десна» О. Довженка дає можливість зробити деякі висновки.

Семантичне поле руху становить собою організовану множину різнорівневих мовних засобів, за допомогою яких позначають фрагменти дійсності, пов'язані з процесами зміни об'єктів у просторі й часі, а також один щодо одного. Складниками семантичного поля можуть бути одиниці одного мовного рівня (лексико-семантичне поле) або кількох мовних рівнів (функційно-семантичне поле).

Аналізоване семантичне поле базується переважно на широкому з кількісного погляду ЛСП дієслів руху – носіїв вираження інтегрального семантичного складника «рух, механічне переміщення об'єкта в просторі та часі». У межах цього угруповання з урахуванням диференційних семантичних ознак «характер руху», «спосіб переміщення», «середовище руху», «спрямованість руху», «інтенсивність руху» тощо виділяються менші підсистеми – ЛСГ. Пов'язані з процесами руху семантичні компоненти зберігаються і в спільнокоренових віддієслівних іменниках. У розгортанні семантичного поля руху також беруть участь засоби інших мовних рівнів, чому сприяє контекстуальне оточення, спрямоване на розкриття теми або створення художнього образу. Зокрема, словотвірні префікси збагачують лексику семантичними відтінками; синтаксичні зв'язки дієслів у реченні із залежними членами та експресивні синтаксичні моделі речень доповнюють якісні, просторові й часові характеристики руху.

Текстове полотно кіноповісті «Зачарована Десна» О. Довженка відзначається гармонійним сплавом лірико-романтичної, іронічної та філософсько-пафосної тональності, багатоплановістю, фрагментарністю й водночас масштабністю, динамікою зображення великої кількості подій,

ритмічністю, – такі стильові домінанти зумовлюють актуалізацію семантичного поля руху.

У досліджуваному творі розвинуте ЛСП руху має таку будову: ядро, центр і периферію. Ядро представляє дієслово з найбільш загальним й стилістично нейтральним значенням (*рухатися*). Центр поля охоплює три ЛСГ – дієслова поступального, коливального та обертального руху із загальними диференційними семами способу (самостійний рух, за допомогою транспортного засобу, шляхом перетягування), інтенсивності, розміреності, напрямку (спрямований і неспрямований рух), середовища (по землі, у воді, у повітрі) переміщення: *іти, ходити, бігти, бігати, летіти, літати, повзти, лізти, лазити, пливти, плавати, линути, їхати, їздити* тощо.

До периферії входять стилістично марковані, переважно розмовні дієслова *рачкувати, бродити, тюпати, промчати, плестися* тощо. Крім дієслів із прямою семантикою поступального, коливального та обертального руху, подібне значення реалізують дієслова інших ЛСП, виявляючи в контексті метафоричні значення. Динамічні метафори О. Довженка увиразнюють розповідь, розкривають естетичний світогляд письменника, у мовленні якого все оживає, уподібнюється, змінюється, рухається. Дієслівні форми виконують ряд важливих функцій: номінативну, емоційно-оцінну, характеризувальну, естетичну, динамізують розповідь.

Периферію семантичного поля в кіноповісті «Зачарована Десна» також становлять віддієслівні іменники, прислівники, які мають у своєму значенні ознаки руху, переміщення (*мореплавець, поплавок, східці, поїзд, захід, біг, ходором, бігом*). Важливу функцію показу ступеня інтенсивності, детальних характеристик якості, способу дії, мети, напрямку, місця дії виконують прислівникові поширювачі *швидко, стрімголов, хутко, поволі, тихо, рачки, докірливо, праворуч, ліворуч, вгору, вниз, надвір, тоді, вільно* тощо. Вони допомагають внести смислові нюанси в різноаспектні прояви руху.

На синтаксичному рівні експлікації семантичного поля руху сприяють неповні еліптичні речення, які підкреслюють стрімкість дій і станів. За

допомогою рядів однорідних членів, переважно присудків, підметів і обставин, формуються об'ємні, панорамні картини безперестанного руху в різних напрямках. Ампліфікація підметів, пов'язаних із дієсловами руху, створює ефект масштабності динамічних процесів. Повтори предикатів вносять семантико-стилістичні відтінки тривалості або ж інтенсивності названого руху. Розглянуті експресивні синтаксичні моделі допомагають передати якісні й кількісні характеристики руху, указавши на його тривалість або короткочасність, пришвидшення або уповільнення, формують ритмічний малюнок, суголосний динамічній стильовій домініанті твору.

Отже, завдяки гармонійній взаємодії різнорівневих мовних засобів у семантичному полі руху О. Довженко досягає динаміки, показової для сплаву мистецтва слова й кіно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антіпов О. Лексико-семантичне поле «Патріот» у художній публіцистиці Лесі Українки. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2015. № 6. С. 37–43.
2. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике : учеб. пособ. Москва : Высшая шк., 1991. 140 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд., стер. Москва : Эдиториал УРСС, 2004. 576 с.
4. Бердіна О. О. Семантика дієслів руху з градуальною семою. *Філологічні трактати*. 2013. № 2. С. 5–12.
5. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2002. 217 с.
6. Бойко Н. І. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти : монограф. Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2005. 552 с.
7. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
8. Бондаренко Алла. Художній текст в інтерпретаційному вимірі (лінгвостилістичний аспект) : посіб. Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2008. 226 с.
9. Васильев Л. М. Современная лингвистическая семантика : уч. пособ. Москва : Высшая шк., 1990. 175 с.
10. Векуа Н. В. Лексико-семантична система української мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова* : зб. наук. праць. Київ : 2010. С. 176–179. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua> (дата звернення: 17.10. 2020).
11. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / за ред. І. Р. Вихованця. Київ : Пульсари, 2004. 398 с.

12. Городенська Катерина. Граматичний словник української мови: Сполучники. Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. 340 с.
13. Грицик Н. І. Значення дієслівних префіксів наближення. *Культура слова*. Вип. 21. Київ : Наук. думка, 1981. С. 50–55.
14. Данилова З. В. Поняття системності лексики, лексичних угруповань у мові та мовленні. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15. Т. 1. С. 22–28.
15. Дишлева С. М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : 10.02.01 / НПУ ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 18 с.
16. Дідківська Людмила. Засоби вираження семантичного поля руху в українській мові (прагматичний аспект). *OPERA SLAVICA XI*. 2001, № 2. С. 44–47.
17. Довженко Олександр. Кіноповісті. Оповідання. Київ : Наук. думка, 1986. 710 с.
18. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2005. 368 с.
19. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 264 с.
20. Жилко Ф. Т. Про семантичні поля української мови. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 12. С. 25–32.
21. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці. Київ : НМК ВО, 1990. 132 с.
22. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 248 с.
23. Іваницька Н. Б. Дієслівне вираження мікрокатегорії «переміщення (об'єкта)» в українській та англійській мовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. Вип. 5. С. 154–158.

24. Караулов Ю. Н. Структура лексико-семантического поля. *Филологические науки*. 1972. № 1. С. 57–68.
25. Ключка Н. Я. Лексико-семантическое поле как системно-структурное образование. *Научные записки* [Национального университета «Острозька академия»]. Серия : Филологическая. 2012. Вып. 24. С. 129–131.
26. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика : учеб. Москва : Эдиториал УРСС, 2000. 352 с.
27. Ковальчук О. Г. До проблеми глибини естетичного аналізу твору «Зачарована Десна» О. Довженка. *Дивослово*. 2002. № 6. С. 43–45.
28. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 423 с.
29. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підруч. Київ : ВЦ «Академія», 2001. 368 с.
30. Кочерган М. П. Слово і контекст : Лексична сполучуваність і значення слова. Львів : Вид-во при Львівському ДУ ВО «Вища школа», 1980. 182 с.
31. Крупа Марія. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : посіб. для студ. філолог. спец. Тернопіль : Підруч. і посіб., 2005. 416 с.
32. Кузнецов А. М. Структурно-семантические параметры в лексике : на материале английского языка. Москва : Наука, 1980. 160 с.
33. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка : учеб. пособ. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая шк., 1989. 216 с.
34. Кульчицький І. М., Лукач М. О. Огляд підходів до семантичної класифікації дієслівної лексики. *Научные записки Львівського університету «Львівська політехніка»*. Серія «Філологічна» : зб. наук. праць. 2013. Вып. 34. С. 112–114.
35. Лахно Н. В. Сема інтенсивності як база для формування вторинних значень. *Studia Linguistica*. 2010. Вып. 4. С. 230–235.
36. Левченко Т. Процеси дієслівної метафоризації в українській мові. *Теоретична і дидактична філологія*. 2014. Вып. 18. С. 204–208.

37. Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова : монограф. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. 404 с.

38. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови. Харків : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 2006. 150 с.

39. Лукач М. О. Дослідження дієслівної лексики в рамках лексичної семантики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»* : зб. наук. праць / за ред. І. Д. Пасічника та ін. Серія «Філологічна». Острог, 2013. Вип. 39. С. 59–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2013_39_19 (дата звернення: 21.09.2020).

40. Манько О. С., Юрковська М. М. Структурно-семантичний та функціональний аналіз дієслів, що позначають просторове переміщення людини на землі, у повітрі та у воді (на матеріалі англійської та української мов). *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету*: зб. наук. праць. студентів, магістрантів і аспірантів / ред. кол. Хаджинов І. В. (голов. ред.) та ін. Вінниця : ДонНУ ім. В. Стуса, 2018. № 10. С. 71–75.

41. Матвеева Т. В. Лексико-семантическое поле русских глаголов : учебный словарь-справочник. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1988. 153 с.

42. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови : підруч. / за ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.

43. Мединська Н. М. Семантична природа дієслова як носія динамічної ознаки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. Вип. 6. С. 123–128.

44. Межжеріна Г. В. Структурна організація семантичних одиниць (поле – лексико-семантична група – слово). *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2002. Вип. 5. С. 114–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl_2002_5_13 (дата звернення: 11.09.20).

45. Митрофанова О. Г. Семантико-синтаксична структура речень із дієслівними предикатами руху і переміщення : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук ; спец. 10.02.01 «Українська мова» / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2007. 20 с.

46. Митрофанова О. Г. Структурно-семантичні параметри дієслів на позначення непоступального руху. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. праць. 2011. № 14. С. 79–83.

47. Моисеева С. А. Семантическое поле глаголов восприятия в западно-романских языках: монограф. Белгород : Изд-во БелГУ, 2005. 248 с.

48. Олекса Г. І. Лексико-семантична класифікація дієслів на позначення руху. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15. Т. 1. С. 220–225.

49. Папідзе Н. В. Типологія дієслів семантичного поля «рух» в сучасній українській мові. *Наукові записки* [Тернопільського нац. пед. університету імені Володимира Гнатюка]. Серія : Мовознавство. 2014. № 2. С. 200–204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUmz_2014_2_40 (дата звернення 12.05.2020).

50. Пасік Надія. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : навч. посіб. Ніжин : Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. 206 с.

51. Пасік Н. М. Семантичне поле руху в «Зачарованій Десні» О. Довженка. *Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 100-річчю від дня народження О. Довженка* : тези доп. і повідомл. Херсон, 1994. С. 127–128.

52. Плющ М. Я. Граматика української мови : у 2 ч. Ч. 1 : Морфеміка. Словотвір. Морфологія : підруч. Київ : Вища шк., 2005. С. 63–64.

53. Попова З. Д., Стернин И. А. Полевые структуры в системе языка. Воронеж : Изд-во ВГУ, 1989. 198 с.

54. Решетов О. О., Кирильчук В. Т., Стежко З. В. Матерія та форми її існування. *Наукові записки* [Кіровоградського нац. техн. ун-ту]. 2010. Вип. 10. Ч. 1. С. 22–24. URL: <http://dSPACE.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/>

[4889/1/5.pdf](#) (дата звернення: 07.04.2020).

55. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов. Москва : Оникс. Мир и Образование, 2008. 624с. URL: <http://rus-yaz.niv.ru/doc/linguistic-terms/fc/slovar-209-1.htm#zag-1396> (дата звернення: 10.09.2020).

56. Рудкевич Інна. Образ автора в кіноповісті О. Довженка «Зачарована Десна». *Слово і Час*. 2006. № 11. С. 25–30.

57. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. Київ : Наук. думка, 1988. 240 с.

58. Сегал Н. А. Пространственная семантика текста: способы реализации и модели восприятия. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского* : наук. журнал / ред кол. : Н. В. Багров (голов. ред.) та ін. Серія «Філологія. Соціальні комунікації». Т. 24 (63). № 1. Ч. 1. Сімферополь, 2011. С. 300–305.

59. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.

60. Середницька А. Методи ідеографічного поділу дієслівної лексики української мови. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2011. Вип. 6. С. 147–153. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Timvum_2011_6_23 (дата звернення: 12.05.2020).

61. Словник української мови : в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

62. Сучасна українська літературна мова : підруч. / А. П. Грищенко та ін. ; за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Вища шк., 1997. 493с.

63. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фонетика : підруч. / А. К. Мойсієнко та ін. за ред. А. К. Мойсієнко. Київ : Знання, 2010. 270 с.

64. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис : підруч. / А. К. Мойсієнко та ін. ; за ред. А. К. Мойсієнка. Київ : Знання, 2010. 374 с.
65. Українська мова : енциклопедія / ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. 3-тє вид., зі зм. і доп. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. 856 с.
66. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале англ. языка). 3-е изд. Москва : КомКнига, 2010. 288 с.
67. Шевчук Г. Я. Основні аспекти дослідження семантико-структурної групи дієслів переміщення української мови. *Поліграфія і видавнича справа*. 2009. № 2 (50). С. 83–88.
68. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. Київ : ВЦ «Академія», 2004. 408 с.
69. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / В. Г. Гак и др.; гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : БРЭ, 1998. 685 с.
70. Ярина Стецько. Музикальність української та французької прози другої половини ХХ століття (на матеріалі творів О. Довженка, М. Вінграновського та А. Боско). *Слово і Час*. 2017. № 2. С. 20–31.